

Şîî Müfessir Tabâtabâî'nin Mübhemâtü'l-Kur'ân Yaklaşımı

Hatice ERKOÇ

Dr., Van İskele Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Van, Türkiye.

hatice-erkoc@hotmail.com

Makale Bilgileri

Öz

Makale Geçmişi

Geliş: 06.05.2021

Kabul: 10.12.2021

Yayın: 31.12.2021

Anahtar

Kelimeler:

Tefsir,
Tabâtabâî,
Mübhemâtü'l-
Kur'ân,
el-Mîzân,
Şî'a,
İmâmiyye-İsnâ
Aşeriyye.

Kur'ân-ı Kerîm'de kişi, olay, yer, zaman ve mekân isimlerinden genel geçer olarak bahsedilmiş, teferruata evrensellik gereği girilmemiştir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in muhatapları mübhem ayetleri aydınlatmak için günlerce, yıllarca uğraş vermiştir. İlk zamanlarda merakla başlayan bu çabalar zamanla şahsi görüş belirtmeye, israiliyyât vasıtasıyla kapalılığı gidermeye kadar varılmış, daha da ileri gidilerek siyasî fırkaların kendi meşruiyetlerini sağlama zeminine dönüştürülmüştür. Mübhemâtı farklı yorumlayan Tabâtabâî, bir filozof olmasının yanı sıra, Şîi geleneği temsil eden çağdaş bir müfessirdir. On dört asırlık Şî'a geleneği ile İslâmî bilimler ve modern bilimleri; kelâm, fıkıh, tasavvuf vb. ile felsefe, tarih, psikoloji, sosyolojiyi vb. bir araya getirmeyi tahlil-terkipteki yüksek muvaffakiyetiyle başarmış, farklı düşünce ve yaklaşımlar arasında köprüler kurabilmiştir. Tefsiri, *el-Mîzân*, birçok ilim dalında açıklamalar yapması sebebiyle ansiklopedik özellik taşıyan bir tefsirdir. *el-Mîzân*'ın en önemli özelliği Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme yoluyla yazılmış olmasıdır. *el-Mîzân*'da İmâmiyye-İsnâ Aşeriyye inanç esaslarını savunan Tabâtabâî, tefsirinde bazı ayetleri siyak-sibakından kopararak Ehl-i Beyt'le alakalandırmıştır. Kur'ân'ı, mübhem ayetleri tefsir ederken akidesini Kur'ân'a onaylatma yoluna gitmiştir. Tabâtabâî'nin, mübhemât hususunda genel olarak mezhebi ile benzer görüşleri paylaşmakta olduğu, ayetleri tarihsel ve metinsel bağlamından kopararak birçok kapalı bırakılan hususu, mezhebî akideleri doğrultusunda Hz. Ali, Ehl-i Beyt, imâmet ile yorumladığı görülmektedir.

Shia Mufessir Tabatabai's Approach to the Exchange of the Qur'an

Article Info

Abstract

Article History

Received:

06.05.2021

Accepted:

10.12.2021

Published:

31.12.2021

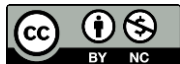
Keywords:

Tafsir,
Tabatabai,
Mübhemâtü'l-
Qur'an,
al-Mîzân,
Shia,
Imamiyya-Isna
Ashariyya.

In the Quran, the names of person, event, place, time and place are generally mentioned, and details, that is to say the amusement, are not entered due to universality. But the interlocutors of the Qur'an have worked for days and years to illuminate the exchange verses. These efforts, which began with curiosity in the early times, eventually reached to express personal views, to eliminate the closure through israeliyyat, and were further turned into a basis for ensuring the legitimacy of the political factions. Tabâtabâî, who interprets mübhemât differently, is a contemporary commentator representing the Shiite tradition, as well as being a philosopher. In his tafsir he succeeded in bringing Islamic Sciences Kalam, Fiqh, Sufism, etc. and Modern Sciences Philosophy, Sociology, History, Psychology together with fourteen centuries old Shia tradition and he was able to build bridges between different thoughts and approaches. His tafsir is an encyclopedic tafsir because of making explanations in many science fields. The most important feature of al-Mizan is that it is written with the method of exegesis of the Qur'an with the Qur'an. Imamiyya-İsnâ Aşeriyye belief principles were defended in al-Mîzân. In his exegesis Tabâtabâî correlated some ayat with Ehlibeyt removing them from his siyak-sibak. While interpreting the Qur'an and ambiguous verses, he sought to have his creed approved by the Qur'an. Tabatabâî's general view of the mübhemât is similar to his sect, and many of the issues that were left off by detaching the verses from their historical and textual context, in line with their sectarian creeds. It is seen that he explained it with Ali, Ehl-i Beyt, imâmet.

Atif/Citation: Erkoç, Hatice. "Şîî Müfessir Tabâtabâî'nin Mübhemâtü'l-Kur'ân Yaklaşımı". *akif* 51/2 (2021), 157-183.

DOI: <http://dx.doi.org/10.51121/akif.2021.7>

"This article is licensed under a *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License* (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Makalemizde, Tabâtabâî'nin mübhemâtü'l-Kur'ân'a yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız. Bu esnada Tabâtabâî ve tefsiri *el-Mîzân*'ı tanıttık, Şî'îlik-İmâmiyye-İsnâ Aşeriyye kavramlarına, Şî'a-İmâmiyye akidelerine, İmâmiyye'nin tefsir biçimine, Şî'a-İmâmiyye'nin mübhem kavramları ideolojik olarak yorumlamasına ve Tabâtabâî'nin mübhem ayetleri yorumlama biçimlerine değineceğiz. Makalemizin amacı, Şî'a-İmâmiyye'nin özellikle de Tabâtabâî'nin mübhemâtü'l-Kur'ân yaklaşımını örnekleriyle ortaya koymaktır. Makalemiz, mübhemâtü'l-Kur'ân'ı açıklaması, Şî'a ve akidelerini ele alması, Şî'a-İmâmiyye tefsirinin özelliklerine yer vermesi, Şî'a-İmâmiyye ve Tabâtabâî'nin mübhemâtü'l-Kur'ân hakkındaki yorumlarını birçok örnekle ele alması hasebiyle önemlidir. Çalışmada, kaynak tarama, tahlil-terkip ve deskriptif yöntemlerine başvurulmuş, analiz ve sentezler yapılmıştır. Müfessirin mübhemâtü'l-Kur'ân yaklaşımını tespit etmek için çoğunlukla tefsirine müracaat edilmiştir.

XX. yüzyılda yetişen Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, İran bilim ve kültürel havzasında yetişmiş, Şî'a/İmâmiyye/İsnâ Aşeriyye mezhebine mensup bir müfessirdir. Tabâtabâî, dînî ilimlerin yanı sıra matematik, astronomi, ilm-i felek, felsefe, Farsça, yüzey-uzay geometrisi ve çıkarsamalı cebir alanlarında geniş bir eğitim almıştır. Bu ilimlerin birçoğunun yöntemsel yaklaşımlarını ve kavramlarını tefsirinde kullanmıştır. Tabâtabâî, müfessir olmasının yanı sıra, 'Aşkın Hikmet Okulu'na mensup Müslüman bir filozoftur. Önemli felsefî eserler yazmış, durağanlaşan İslâm düşünce ve felsefe tarihini hareketlendirmiştir. Geleneksel ilimleri okutmakla meşhur Kum medreselerinde tefsir, kelâm, felsefe, mantık gibi ilimlerin okutulmasını sağlayarak medreselerin eğitim sisteminde köklü bir reform yapmış, geleneksel ilimlerle modern ilimleri mezcetmiştir. Tabâtabâî'nin felsefe alanında yaptığı çalışmalar, İslâm felsefesi ile ilgilenen Fransız müsteşrik Prof. Henri Eugenie Corbin'in de dikkatini çekmiştir. Tabâtabâî ve Corbin, Tabâtabâî'nin öğrencisi Seyyid Hüseyin Nasr'ın mütercimi olduğu, âlim ve bilginlerin katıldığı yüksek seviyeli felsefî toplantılar düzenlemiştir.

Tabâtabâî, üretken bir yazardır, geride elliye yakın eser bırakmıştır. En önemli eseri *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı yirmi ciltlik tefsiridir. On sekiz yılda tamamladığı tefsiri *el-Mîzân*'ın temel özelliği Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir metoduyla yazılmış olmasıdır. *el-Mîzân*, derleme bir tefsir değil, her yönüyle kendine has özellikleri bulunan özgün bir eserdir. Tabâtabâî, tefsirinde, geleneksel ve modern ilimler alanındaki yetişmişliğini gösterir, birçok kimliğini tefsirine yansıtır. Tahlil ve terkipteki yüksek muvaffakiyetiyle on dört asırlık Şîî gelenek ile İslâmî bilimler ve modern bilimleri mezc eder. Kur'ân ayetlerini ayetler ve hadislerle tefsir ettikten sonra ayrı bahisler açarak bilimsel, sosyolojik, felsefî, tarihî, ahlâkî veriler ışığında tefsir eder. Bu sebeple tefsiri hem Kur'ânî, hem bilimsel, hem sosyolojik, hem felsefî, hem tarihî, hem ahlâkî, hem irfânî, hem de ansiklopedik bir tefsirdir. Tabâtabâî, kendisini sadece Şî'a kaynaklarıyla sınırlandırmamış, birçok Sünnî temel kaynağı kullanmış, bazen mezhebî görüşlerini delillendirmiş, çoğu zaman da Sünnî görüşleri tenkit etmiştir.

Müfessirin pek çok eseri mevcuttur. Felsefî eserleri şunlardır: *Bidâyetü'l-hıkme, Nihayetü'l-hıkme fi'l-felsefe, Usulü'l-felsefe Felsefenin Temelleri ve Realizm Metodu, Te'likatün ale'l-hıkmeti'l-müteâliye, Risale der burhan, Risale der kuvve ve fiil, Risale der müğalata, Risaletün fi'l-i'tibariyyât, Felsefetü'l-ahlâk fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Aliyyün ve'l-felsefet-ül-İlahiyye*. Diğer alanlardaki eserlerinin bir kısmı da şunlardır: *İslâm Çağ ve İnsanın Tarihte Tekâmülü, İslâm ve İctima, İslâm ve Toplum, Mekteb-i Teşeyyu' Şî'a memua-i müzakerât bâ Purûfisûr Kurbin (Allâme Tabâtabâî ve Henry Corbin Söyleşiler), Şî'a der İslâm (İslâm'da Şî'a), İslâm'da Kur'ân, el-mer'e fi'l-İslâm (İslâm'da Kadın), İslâm ve Çağdaş İnsan, İslâmî Hükümet Hakkında Risâle, Usulü'l-akâid, Risâle der tahlil, Nübüvvet ve İmamet...¹*

Ülkemizde Tabâtabâî ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Tamamlanan doktora tezleri şunlardır: *Tabresî ve Tabatabai'de İmâmiyye Tefsiri*, Musa K. Yılmaz (1985); *İbn Aşur ve Tabâtabâî'nin Bazı Tefsir Problemleri ile İlgili Görüşlerinin Mukayesesi*, Mansur Yayla (2019); *Çağdaş Dönem Sünni-Şî'î Tefsir Mukayesesi (Abduh-Reşid Rıza'nın Menâr ve Tabâtabâî'nin Mîzân Tefsiri Örneği)*, İmran Çelik (2020); *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*, Hatice Erkoç (2020). Tabâtabâî ile ilgili tamamlanan yüksek lisans tezleri şunlardır: *Elmalılı ve Tabatabai Tefsirlerinde Siyasal İçerikli Ayetler ve Yorumları*, Alekber Muradov (2000); *Muhammed Hüseyin Tabâtabâî'de Varlık Kavramı*, Yasin Apaydın (2010); *el-Menar ve el-Mizan Tefsirlerinde Muhkem ve Müteşabihat-Karşılaştırmalı Bir İnceleme-: Maadh Shareef Awla (2019); Şî'î Geleneğinde Takiyye Kavramı (Tabâtabâî'nin el-Mîzân fi Tefsiri'l-Kur'ân Özelinde)*, Besri Bilgetay (2020); *20. Yüzyıl Tefsirlerinde Aile Hayatı Konusunda Yaklaşımlar (Baküvi Şekevi, Tabâtabâî Özelinde)*, Murad Aghayev (2020); *Tabâtabâî'nin el-Mîzân Tefsirinde Hz. Âdem -Yaratılışı ve Hayatı-: Ayşe Yüksel (2019)*. Hazırlanmakta olan doktora ve yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır. Ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin “el-Mîzân” ve “Tabâtabâî Muhammed Hüseyin” maddeleri bulunmaktadır.²

Mübhemât konusuna gelince; mübhemât, Kur'ân-ı Kerim'in mükemmel üslubunun bir gereğidir. Kur'ân-ı Kerim'de kişi, olay, yer, zaman ve mekân isimlerinden genel geçer olarak bahsedilmiş, teferruata girilmemiştir. Kur'ân-ı Kerim, evrenselliğin gereği olarak kendisini isimlerle, ayrıntılarla kayıtlamaz, mübhemât ile tüm zamanlara ve insanlığa hitap eder. Asıl hedefi olan hidayete odaklanır, öğüt verir, iman-ahlak ve amele çağırır. Allah Teâlâ, her ne kadar kişi, olay, yer, zaman ve mekân isimlerini kapalı tutsa, ayrıntıya girmese de ilk nesilden itibaren mübhemât, muhataplarının merakını celp etmiş, mübhemleri aydınlatmak için günlerce, yıllarca uğraş verilmiştir. İlk zamanlarda merakla başlayan bu çabalar zamanla şahsi görüş belirtmeye, israiliyyat vasıtasıyla kapalılığı gidermeye kadar vardırılmış, daha da ileri gidilerek siyasal fırkaların kendi meşruiyetlerini sağlama zeminine dönüştürülmüştür.

İslâm tarihi boyunca ortaya çıkan fırkalar, Kur'ân'ı onay mercii olarak görmüşler, isimlerini, ortaya attıkları düşüncelerini Kur'ân'a isnat etmişler, kendi meşruiyetlerini

¹ bk. Erkoç, *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*, 38-44.

² bk. Erkoç, *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*, 3-4-5.

Kur'ân'dan almaya çalışmışlardır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'deki mübhem ifadeler, birçok fırkanın istismar alanı haline getirilmiştir. Şî'a-İmâmiyye de benzer yöntemi kullanmış, kendine özgü düşüncelerini, akidelerini Kur'ân'a onaylatma yoluna gitmiştir. İmâmiyye, ideolojik anlamlar yüklemeye müsait olan mübhem ayetleri, akîdesi ve kesin inançlılığı doğrultusunda te'vil etmekte, özellikle de imameti delillendirmeye çalışmaktadır. Şî'î-İmâmî müfessir Tabâtabâî de birçok mübhem ayeti mezhep akideleri doğrultusunda tefsir etmiş, akîdelerini Kur'ân'a söyletme yoluna gitmiştir. Tabâtabâî'nin mezhebî aidiyetinin izdüşümleri en iyi mübhemâtül'l-Kur'ân konusunda görülür.

1. Şî'îlik-İmâmiyye-İsnâ Aşeriyye

Lugatte Şî'îlik, "izleyici, taraftar, yardımcı, fırka, bölük" anlamında kullanılır.³ Şî'a, Peygamber-i Ekrem'den s.a.v. sonra hilâfet makamının, onun sülâlesine, Ehl-i Beyt'e özgü bir hak olarak gören, İslâm öğretilerinde Ehl-i Beyt mektebini izleyen kimselerdir.⁴

2. Şî'a-İmâmiyye Akideleri

Şî'a'nın temel akideleri, İmâmiyye tefsirine yön veren temel unsurlardır. Bu nedenle söz konusu akidelere kısaca değinilecektir.

2. 1. Tevhit, Allah tektir ve ortağı yoktur.

2. 2. Adalet, Âlemlerin Rabbi ise bütün bu eksikliklerden münezzehtir.

2. 3. Nübüvvet, Allah'ın seçtiği kullarını, Cebrail vasıtası ve vahiy yoluyla ilahi bir vazife ile mükellef kılmasıdır.⁵

2. 4. İmâmet, Şî'a'da "İmamlara iman, imanın asıllarındandır. Kişinin imanı ancak imamlara imanla, imamlara imanının vücûbiyetini ve tüm yaratıklarından daha faziletli olduğunu ikrar etmekle sahih olur."⁶ "Peygamberler nasıl Şari' ise tıpkı onun gibi imam da Şari'dir. İmam da peygamber gibi vahiy alır."⁷

2. 5. İsmet, imâmet anlayışıyla ilgili olan ismet inancına göre imamlar da tıpkı peygamberler gibi günahsızdır.⁸

³ Râgıb el-İsfehânî Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), "şy" md.

⁴ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Şî'îliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şî'îlik Sempozyumu (Özet)* (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1994), 27; Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, çev. Muharrem Tan (İzmir: Dinler ve Tarihi, Akademi Yayınları, 2006), 132; Allâme Tabâtabâî ve Henry Corbin, *Söyleşiler*, çev. İsmail Bendiderya (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 13; bk. Erkoç, *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*, 48.

⁵ Geniş bilgi için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *el-Iktisad fîma yetaallaku bi'l-itikad* (Necf: y.y., 1979), 42-367; Tabâtabâî, *İslâm'da Şî'a*, 135-254; Muhammed Sabri Tebrîzî, *Ca'ferî Mezhebine Göre Dinin Esasları*, çev. Hüseyin Perviz Hâtemî (İstanbul: y.y., 1965), 5-35; Erkoç, *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*, 61.

⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 2/33.

⁷ Ali Özek, "İmamiyye İsnâ Aşeriyye Şî'a'sı ve Tefsir Anlayışı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şî'îlik Sempozyumu (Özet)* (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1994), 95.

⁸ Ali el-Evsî, *et-Tabâtabâî ve menhecühü fi tefsirihî el-Mizân* (Tahran: Müâveniyetü'r-riâseti li'l-alâkâti'd-düveliyeti fi münezzameti'l-e'lami'l-İslâmiyyi, 1985), 250.

2. 6. Mead, Yüce Allah, öldükten sonra tüm insanları tekrar diriltecek ve bu dünyada her kesin yaptığı için karşılığını tam olarak verecektir.

2. 7. Mehdiyye, “Ahir zamanda çıkacak olan, dünyanın zulüm ve korkuyla dolmasından sonra adalet ve güvenle dolduracak olan, beklenen on ikinci imamdır.”⁹

2. 8. Takiyye, sözlükte “bir kimseyi tehlikeden korumak” anlamındaki vaky (vikâye) kökünden türeyen takiiyye “kendini korumak, sakınmak” manasına gelir.¹⁰ “Açık ve muhtemel tehlikeden korunmak maksadıyla inancın saklanması ve gizlenmesidir.”¹¹

2. 9. Ric’at, “daha önce olduğu duruma geri dönmek” anlamına gelmektedir.¹² Terim olarak ise ric’at, “Allah’ın kıyametten önce ölenlerin bir kısmını öldükleri surette dünyaya getireceğine, bunlardan bir bölümünü yükseltip diğer bölümünün ise alçaltılacağına, haklıların haklılıklarının, zalimlerin haksızlıklarının ortaya çıkacağına inanmaktır.”¹³

3. Şî’a-İmâmiyye Tefsiri

İmâmiyye Şî’ası en çok tefsir alanında eser telif etmiştir. Kendisine has metotla kaleme alınan tefsirler, kaynaklarda Şî’î tefsir terimini ortaya çıkarmıştır. İmâmiyye Şî’a’sı, tefsirinin asıl kaynağının Kur’ân, Hz. Peygamber ve imamlar olduğunu belirtir.¹⁴ Bir tefsirin Şî’î tefsiri sayılabilmesi için, ana kaynağı Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt imamları olmalıdır, itikada yönelik ayetlerin yorumları İmâmiyye’nin temel ve tali prensipleri ile örtüşmelidir, ahkâm âyetlerinden yapılan çıkarımlar İmâmiyye fihna uygun bir şekilde olmalıdır.¹⁵ Tabâtabâî’nin bu üç temel esasa göre tefsir yaptığı aşikârdır. Tabâtabâî’nin tefsiri Şî’î tefsiri özelliklerini taşımaktadır.¹⁶

İmâmiyye’ye göre, Allah Teâlâ dinini Nebisi’ne tevdi etti. Allah’ın Nebisi de bütün bunları Ali ve evladına tevdi etti. Allah Teâlâ, Nebiyi ondan sonra da bütün imamları güzel ahlâk ve en doğru akıl üzere yarattı. Allah Teâlâ yaratıkların işlerini, idare işlerini, fetva vermeyi, Kur’ân ayetlerinin tefsir ve te’vilini Nebi’ye O’ndan sonra da imamlara tevdi etti.¹⁷

Şî’a, sahabenin Ehl-i Sünnet nezdindeki konumunu eleştirir, sahabenin tümünün adil olarak görülmesine karşı çıkar. Onlara göre, Hz. Ali’nin hakkını gasbeden sahabe

⁹Etan Kohlberg, “İmamiyye’den İsnâ Aşeriyye’ye”, 187; <http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt5/sayi3/makale/kohlberg>, 1-2.

¹⁰ Mustafa Öz, “Takiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 39/453.

¹¹ Avni İlhan, “Şî’a’da Usulu’d-din”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüz de Şî’îlik Sempozyumu (Özet)* (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1994), 166.

¹² Râgıp el-İsfehânî, *el-Mufredât* (Beyrut: y.y., ts.), 188.

¹³ Aslan Habibov, *İlk Dönem Şî’î Tefsir Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 232-233.

¹⁴ bk. Habibov, *İlk Dönem Şî’î Tefsir Anlayışı*, 12.

¹⁵ Habibov, *İlk Dönem Şî’î Tefsir Anlayışı*, 8-250.

¹⁶ bk. Erkoç, *Tabâtabâî’nin Kur’ân’ı Tefsir Yöntemi*, 44-77.

¹⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, 2/24.

güvenilir değildir, onlardan hadis nakledilemez, hadisler ancak Ehl-i Beyt yoluyla gelmişse kabul edilir.¹⁸

Zehebî'ye göre, İmâmiyye fırkalarının hepsi sahabeyi tekfir etmede müttefiktirler. Kur'ân'ın değiştirildiğini, sahabeler tarafından artırma ve eksiltme yapıldığını iddia ederler.¹⁹ Ancak İmâmiyye'nin son asırdaki âlimleri, Tabâtabâî de dâhil olmak üzere Kur'ân'ın tahrifine karşı çıkarlar. İlk dönem Şî'î âlimleri, kaynak eserleri, bu durumu savunsa da Tabâtabâî Kur'ân'ın tahrifini kabul etmez. Hz. Ali'nin hilafetini ayet ve hadislerle delillendirmeye çalışır.

Tabâtabâî, İmâmiyye mezhebinin tefsir yöntemini kullanmıştır. Tefsirinin temel kaynağı Hz. Peygamber ve on iki Ehl-i Beyt imamıdır. Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir ettikten sonra Kur'ân'ı sünnet ile tefsir eder. İtikada yönelik ayetlerin yorumlarını, Şî'î geleneğe bağlı kalarak İmâmiyye'nin temel akidelerine göre yapar. Ayetleri nübüvvet, imâmet, hilafet, velâyet vb. hususları esas alarak tefsir eder. Tefsirini bu temel esaslar üzerine bina eder. Ahkâm âyetlerine fazla değinmez ancak abdest, mut'a gibi mezhebince önemli hususları İmâmiyye fıkhına uygun bir şekilde açıklar, eleştiren Sünnî âlimleri tenkit eder. Ayetlerin zâhirî ve bâtinî manalarının olduğunu savunur ve bu minvalde tefsir yapar. Ayetler mezhebî görüşlerini teyit etmediği zaman Şî'a/İmâmiyye gibi o da ayetleri te'vil etme yoluna gider. İmamlardan gelen rivayetlerden ve ilk dönem tefsirlerinden destek alır. Bunların dışında yine felsefî, sosyolojik, ahlâkî vb. açıklamalar yapar.²⁰

4. Mübhemât'ül-Kur'ân

Kur'ân'da geçen mübhemler Şî'a tarafından mezhebî akîdeleri doğrultusunda, Hz. Ali, Hz. Hasan, imâmet, velâyet vb. olarak yorumlanmıştır. Benzer yorumları Tabâtabâî de yapmıştır. Mübhem kelimesi, "gizli ve kapalı olmak; kapalı bırakmak, mahiyeti bildirilmeyen şey" demektir.²¹ "Allah, Kur'ân'da az sözle çok anlam ifade etme gibi (muciz) bir anlatım tarzı seçmiş ve bu cümleden olmak üzere çoğunlukla yer, zaman, kişi adlarını, açıkça zikretmek yerine, ism-i işaret, ism-i mevsul, zamir, cins isimler, belirsiz zaman ve mekân zarfları gibi bazı kelimeleri mübhem bırakmıştır. Ulûmu'l-Kur'ân içerisinde bu gibi kelimeleri açıklayan ilim mübhemâtü'l-Kur'ân ilmidir."²² "Kur'ân'da yer alan kimi veya neyi kastettiği tam olarak belli olmayan zamirler, ism-i mevsuller, ism-i işaretler, cins isimler, belirsiz zaman ve mekân zarfları ile belirsiz miktar ifadelerini karşılamaktadır. Genel bir ifadeyle mübhemâtın kendisinden ne kastedildiği

¹⁸bk. Ebu'l-Hasan İzzuddîn Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (B.y.: y.y., ts.), 1/3; Âyetullah Ali Mişkînî, "Şî'a ve Ehl-i Sünnet Açısından Sünnet", *Kible Dergisi* 6/ 21-23 (2006-2007), 150.

¹⁹ bk. ayrıntılı bilgi için Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, 2/10-11.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk., Erkoç, *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*, 81; bk. Hatice Erkoç, "Tabâtabâî'nin Kur'ân Anlayışı", *Turkish Research Journal of Academic Social Science* 3/2 (2020), 1-12.

²¹ Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Mısır: y.y., ts.), 14/323.

²² Mustafa Öztürk, "Mübhemâtü'l-Kur'ân ve İmamiyye Şîasi", *Dini Araştırmalar* 3/8 (2000), 117; Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü* (İstanbul: Şûle Yayınları, 1994), 156.

kesin olarak tayin edilmemiş olan kelimeler olduğu söylenebilir.”²³ “Ancak, Müslümanların Kur’ân’ı anlamaya yönelik olağanüstü ilgilerinin bir sonucu olarak mübhem bırakılan bu lafızlar öteden beri merak konusu olmuş ve söz konusu lafızların medlullerini tayin hususunda yoğun gayretler sarf edilmiştir.”²⁴

Mübhemât ilminde esas amaç, yalnızca mübhem addedilen kelimelerin medlullerinin belirlenmesi olup, nüzûl sürecindeki hadiselerin oluş tarzlarının, fikirlerini, kavramların ya da muhataba verilecek mesajların izah edilmesi gibi konular bu ilmin amaç kapsamına girmemektedir. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, bu ilmin yegâne amacı; şahıs, grup, eşya ve hayvan isimlerinin belirlenmesi, coğrafi bölge adlarının tespiti, sayı ve miktarla ilgili belirsizliklerin giderilmesinden ibarettir.”²⁵ “23 senelik inzali süresince ayetlerin çoğu, yaşanan belirli olaylar üzerine, bahsedilen olayların içerisinde yer alan kişilerle ilgili olarak gönderilmiş olmasına rağmen; bu kişi, topluluk veya mekân isimleri ayetlerde zikredilmeyerek mübhem bırakılmış, böylece kişi, kavim ya da mekânlardan ziyade ana mesaja dikkat çekilmek istenmiştir.”²⁶

Ayet-i kerimeler her ne kadar genel geçer olsa, isimleri zikretme de bu isimlerin kimler, neler olduğu hakkında derin araştırmalar yapılmış, bu kapalı hususların bilinmesi zorunlu görülmüştür. Örneğin Nahl Suresi 92. ayette “*ipliğini kuvvetli büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın*” şeklinde bahsedilen kadının ismi, Al-i İmran Suresi’nin 40. ayetinde geçen Zekeriya (a.s.)’ın hanımının adı, Hud Suresi 78. ayetindeki Lut (a.s.)’ın kızlarının adları, Bakara Suresi’nin 35. ayetindeki *yasak ağacın* ne olduğu... konusunda araştırmalar yapılmıştır.²⁷ Ayrıca mübhemâtlar arasında müslüman şahıslara, müşriklere, Ehl-i Kitab’a, önceki kavimlere ve peygamberlere işaret eden ayet-i kerîmeler de bulunmaktadır.²⁸ “*Allah’ın rızasını kazanmak için kendini feda eder.*”²⁹ ayetinde kendini feda eden müslümanın, “*insan, “öldüğümde gerçekten diri olarak (topraktan) çıkarılacak mıyım?”*” der.”³⁰ ayetindeki *insan’ın* kim olduğu “*(Ey Muhammed!) Sana indirilen Kur’an’a ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun?...*”³¹ ayetindeki *inandıklarını iddia edenler* ile kimlerin kastedildiği, “*Allah; “Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz”* diyenlerin sözünü elbette duydu.”³² ayeti ile bu sözü

²³ Halis Albayrak, “Mübhematu’l-Kurân İlmi ve Kur’ân Tefsirindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1992), 155-182; bk. Mevlüt Erten, “Mübhematu’l-Kur’ân ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)”, *Ekev Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 69.

²⁴ Öztürk, “*Mübhematü’l-Kur’an*” ve *İmamiyye Şiası*, 117; Bu konuda geniş bilgi için bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/155-156-160; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *el-İtkân*, 2/184-185; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 182.

²⁵ Halis Albayrak, *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine (Kur’an’ın Kur’an’la Tefsiri)* (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 162.

²⁶ Hatice Kaya, *Kur’ân Mübhemlerinin Tahlili* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 18.

²⁷ bk. Erten, “*Mübhematü’l-Kur’ân ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)*”, 67.

²⁸ Erdi Yüksel, *Mübhematü’l-Kur’ân Bağlamında Şahıslara İşaret Eden Âyetler* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 27, 59, 63, 71.

²⁹ el-Bakara, 2/207.

³⁰ el-Meryem, 19/77.

³¹ en-Nisa, 4/60.

³² Al-i İmrân 3/181.

söyleyenlerin kimler olduğu merak konusu olmuş, müfessirlerce mübhem kişilere cevap aranmıştır.

Kur'an'da mübhemlerin araştırılması hususunda herhangi bir husus yoktur. Ancak Kur'an, Ashâb-ı Kehf'in sayısı hususunda ihtilafa düşmeyi gereksiz görmüş ve bunu *recmen bi'l-ğayb* (karanlığa taş atma) olarak nitelemiş,³³ kissanın ana ekseninden sapıp ayrıntılara dalmanın yanlışlığına dikkat çekmiştir. Yine Kur'an'da bazı mübhem hususlara ait bilginin Allah katında saklandığı belirtilmiştir.³⁴ Zerkeşî'ye (ö.794/1392) göre bu türlü şeylerin araştırılması ve haklarında kanaat bildirilmesi doğru değildir.³⁵ Süyûtî (ö. 911/505) ise bu hususların tek tek şahıslar tarafından irdelenmesinin menedilmiş olabileceğini, ancak olayın araştırılmasının yasaklanmadığını belirtmiştir.³⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) mübhemâtın tefsirinde âyetten alınacak ibrete etkisi bulunmadığından mübhemâtın yorumundan kaçınmanın gerekliliğini vurgulamış,³⁷ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de, bu konularla ilgilenmeyi faydasız bir uğraş olarak nitelendirmiştir.³⁸

4. 1. Mübhem Çeşitleri

Kur'an'da pek çok mübhem türü vardır. Şimdi bunlara temas edelim. *Zamirlerle oluşan ibhama*, Bakara Suresi 2/146. ayetteki *يَعْرِفُونَهُ* ve Nisa Suresi 4/159. ayetteki *قِيلَ* örnektir. Zamirlerle kimin kastedildiği hususunda ibham vardır. *İsm-i mevsullerle oluşmuş ibhama* Maun Suresi'nin ilk ayetindeki *بِالَّذِينَ يُكذِّبُ بِالَّذِينَ* örnektir. Dîni yalanlayan kişinin kim olduğu mübhemdir. *İsm-i işaretlerle oluşmuş ibhama*, Bakara Suresi 2/35. ayet *وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ* ve A'raf Suresi 7/161. ayet *اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ* örnektir. Ayetlerde hangi ağacın ve şehrin kastedildiği belli değildir. *Cins isimlerle oluşmuş ibhama*, Nisa Suresi 4/128. ayetteki *وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ* ve Yasin Suresi 36/20. ayetteki *رَجُلٌ يَسْعَى* örnektir. Ayette nekre olarak geçen bir kadın ve bir adam ile kimin kastedildiği belli değildir. *Marife isimler yoluyla oluşmuş ibhama*, Naziat Suresi'nin ilk beş ayeti örnektir. *“Söküp çıkaranlara, yavaşça çekenlere, yüzdükçe yüzenlere, yarıştıksa yarışanlara, iş düzenleyenlere andolsun.”* Bu ayetlerdeki marife isimlerin kimler olduğu mübhemdir. Saffat Suresi'nin 37/142. ayetindeki *فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ* marife ismiyle hangi balığın kastedildiği mübhemdir. *Belirsiz zaman zarflarıyla oluşmuş ibhama*, Bakara Suresi 2/48. ayet gösterilebilir: *وَأَتَّقُوا يَوْمًا* ve Bakara Suresi 2/197. ayetteki *أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ* örnektir. *Belirsiz mekân zarfları ve ismi mekânlarla ile oluşmuş ibhama*, Bakara Suresi 2/199. ayeti *حَتَّىٰ أَبْلُغَ* *insanların sel gibi aktığı yerden* ve Kehf Suresi 18/60. ayet *حَتَّىٰ أَبْلُغَ*

³³ el-Kehf 18/22.

³⁴ el-Enfâl 8/60; et-Tevbe, 9/101.

³⁵ Bedruddin Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd. (Beyrut: y.y., 1415/1994), 1/244.

³⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1090-1091.

³⁷ Ebu Mansur Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 176, vr. 156^b, 191^b, 237^a, 360^b.

³⁸ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mukaddime fî uşûli't-tefsîr* (Beyrut: y.y., 1408/1988), 85-86, 99; bk. Hüseyin Abdülhâdî Muhammed-Abdulhamit Birişik, “Mübhemâtü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları), 31/437-439.

وَأَرْسَلْنَا إِلَىٰ مَلِكٍ مِّنْ مَّوَدَّةٍ أَيْمَانًا مَّغْدُودَةً ‘sayılı birkaç gün’ örnektir. Çeşitli tamlamalar yoluyla oluşmuş *ibhama* Secde Suresi 11. ayet مَلِكٌ مَّا مَهِين *ölüm meleği* şeklinde Secde Suresi 32/8. ayet مَاءٍ مَّهِين *önemsiz su* sıfat tamlamasıyla kastedilen şey mübhem bırakılmıştır.³⁹

4. 2. Kur'ân-ı Kerîm'de Mübhemlerin Bulunma Sebepleri

Kur'ân-ı Kerîm'de mübhemlerin bulunma sebepleri araştırılmıştır. Bu sebepler şöyledir:

4. 2. 1. Mübhem olan husus, Kur'ân'ın, başka bir yerinde tekrar zikredilerek, onun aydınlatılmasıyla bir zenginlik elde etmek için. Örneğin, Fâtiha Suresi 7. ayeti “Kendilerine nimet verdikleri” Nisa Suresi 69. ayeti ayetiyle açıklanır. “Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler...”

4. 2. 2. Mübhemi meşhur etmek için, yakinen görülecek bir hale getirmek. Bakara Suresi 35. ayette (*sen eşinle birlikte cennete yerleş*) Havva denmedi de zevcesi denildi.

4. 2. 3. Mübheminin gizlenmesinin maksadı, o mübheminin atfedilmesini istemenin daha belîğ olduğunu göstermek için. Bakara Suresi 204. ayeti (*İnsanlardan öylesi vardır ki, onun bu dünya hayatına ait sözü hoşunuza gider*) ile kastedilen Ahnes b. Şureyk'dır.

4. 2. 4. Mübheminin tayin edilmesinde büyük bir fâide umulmadığı için. Bakara Suresi 259. ayetinde “Yahud o kimse gibisini (görmedin mi) ki... bir kasabaya uğrayarak...” ile kastedilen kasaba Beytu'l-Makdis'dir.

4. 2. 5. Şahıs tayin edilse bile, hususiliğin zıddı ifade edilerek, umumiliği tenbih için. Nisa Suresi 100. ayetindeki (*kim evinden, Allah ve onun elçisine muhacir olarak çıkıp da...*) kişi hakkında, İkrime, 14 sene araştırdığını ve bu şahsın Damra b. İys olduğunu zikreder.

4. 2. 6. İsim zikretmeksizin kâmil bir vasıf ile onu yüceltmek için. Zümer Suresinin 33. ayetindeki (*sıdkı getirene ve onu tasdik edene...*) sıdkı getiren Hazreti Muhammed, onu tasdik eden de Ebu Bekr'dir.

4. 2. 7. Nakıs bir vasıfla, onu tahkir etmek için. Kevser Suresi'ndeki (*muhakkakki sana buğzeden, zürriyetsizin ta kendisidir*) ile kastedilen el-As b. Vâil'dir.⁴⁰

“Mübhemâtü'l-Kur'ân ilmi naklî ilimlerdenidir. Sebeb-i nüzûl ilminde olduğu gibi bilinmesi sadece nakle dayanır. İctihada mahal yoktur. Mübhemât hakkındaki bilgiler rivayet yoluyla ulaştığına göre nakilde senet ve metin tenkidi yoluyla sahih rivayetleri

³⁹ Geniş bilgi için bk. Kaya, *Kur'ân Mübhemlerinin Tahlili*, 18-36.

⁴⁰ Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1/159; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 183-184; bk. Yüksel, *Mübhemâtü'l-Kur'ân Bağlamında Şahıslara İşaret Eden Âyetler*, 11-13.

saptayıp değerlendirmek konunun istismara açık yönünü kapatabilir.”⁴¹ Ancak, “mübhem’in tayininde nakle başvurmak gerektiği ve bu konuda kişisel kanaate yer olmadığı bir ilke olarak kabul edilmiş olsa da rivayet tefsirlerinde mübhem kelimelerin tayinine ilişkin aktarılan bilgilerin kahir ekseriyetinin Hz. Peygamber'den ziyade sahabeden, özellikle de tabiîn âlimlerinden nakledilmiş olması, mübhemâtın belirlenmesinde şahsi görüş ve kanaatlerin hatırı sayılır bir yer işgal ettiğini düşündürmektedir.”⁴²

Albayrak'ın bu görüşüne Öztürk de katılır.⁴³ Burada dikkat çekilen husus, mübhemât konusunda naklin değil de sahabe ve tabiûnun kişisel görüşlerinin, içtihatlarının öne çıkarılmasıdır. Başka bir husus da geçmiş ümmetlerle ilgili mübhemlerin belirlenmesindeki yoldur. Albayrak, bunu şöyle ifade eder: “Kur'an'daki geçmiş peygamberler ve ümmetlerle ilgili kıssalarda yer alan mübhem lafız ve ifade birimlerinin belirlenmesinde sıkça başvurulan kaynaklardan birinin Tevrat olması söz konusu tartışmanın arka planına ışık tutmasının yanında, mübhemâta ilişkin nakledilen bilgilerin önemli bir kısmının israilî nitelikli; dahası, -en iyimser ifadeyle- sıhhsiz rivayetlere dayandığını göstermektedir.”⁴⁴ “Ehl-i Kitapla ilgili pasajlarda yer alan mübhem kelimelerin izahları incelendiğinde, bunların hemen hepsinin İsrailî kaynaklardan aktarıldığı görülmektedir.”⁴⁵ “Bu durumun örneği, Ankebut Suresi 31. ayetindeki mübhemdir. “...Biz bu memleket halkını helâk edeceğiz...” “Ayette هَذِهِ الْقَرْيَةُ şeklinde geçen memleketin Sodom olduğunu Süyûtî Mübhemâtî'nda vermektedir. Tevrat'ta da bu şehrin Sodom olduğu söylenmektedir.”⁴⁶

Albayrak, mübhemâtın belirlenmesine yönelik bu tür spekülâtif yorumların, evrensel gayelerin öne çıkarıldığı Kur'anî bütünlükle çeliştiğinin aşıkâr olduğuna, bu yorumların, ilahi hitaba muhatap olan zihinlerin ayrıntılara takılmasına ve Kur'anî bütünlüğü ve bu bütünlük çerçevesinde verilmek istenen mesajı kavrayamamasına yol açmasına vurgu yapar.⁴⁷ Öztürk de, bu olumsuzluklara ek olarak bu tür yanlış yorumların Kur'an'ın iletmek istediği mesajı perdelemesinin ötesinde yorum zenginliğine engel olduğu ve kimlikleri belirlenen bu kişilerin ebedileştirildiğini dile getirir.⁴⁸

“Kur'an'da mübhemâtların mevcudiyetiyle Kur'an'ın evrenselliği arasında sıkı bir bağ vardır. Kur'an-ı Kerîm sadece bir bölgeye veya bir kavme indirilmiş olsaydı onun muhatapları ve içinde geçen yer adları gibi hususlar daha belirgin bir nitelik taşıyabilirdi. Örneğin, Yûsuf kıssasındaki şahıslar, mekânlar ve zaman dilimi belli

⁴¹ Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, 157; Albayrak, “Mübhematu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri”, 166.

⁴² Albayrak, “Mübhematu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri”, 162.

⁴³ Öztürk, “Mübhematu'l-Kur'an" ve İmamiyye Şiası”, 121.

⁴⁴ Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri)*, 162; Öztürk, “Mübhematu'l-Kur'an" ve İmamiyye Şiası”, 122.

⁴⁵ Öztürk, “Mübhematu'l-Kur'an" ve İmamiyye Şiası”, 122.

⁴⁶ Albayrak, “Mübhematu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri”, 164.

⁴⁷ Albayrak, “Mübhematu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri”, 10.

⁴⁸ Öztürk, “Mübhematu'l-Kur'an" ve İmamiyye Şiası”, 125-126.

belirsiz tanıtılır. Kur'an'da Mekke, Medine ve Arabistan'daki diğer yerler ve özel isimlerden çok az söz edilmesinin hikmeti Kur'an'ın bütün zaman, mekân ve şahıslara hitap etmesidir. Kur'an-ı Kerim'in nâzil olduğu dönemde yaşayan şahıslardan sadece Hz. Peygamber'in Muhammed ve Ahmed, evlâtlığının Zeyd adı yer almış, "Ebû Leheb" ise bir künye olarak kullanılmıştır. Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Ali gibi önde gelen sahâbîlerden, Resûl-i Ekrem'in eşlerinden, müşriklerin elebaşlarından ve diğer bazı insanlardan mübhem kelimelerle defalarca söz edilmiş olmasına rağmen bunların isimleri zikredilmemiştir. Kadın adı olarak Kur'an'da sadece Meryem'in geçmiş olması ayrıca dikkat çekici bir husustur..."⁴⁹

Bizce de mübhem'in açıklığa kavuşturulması hususunda Hz. Muhammed'in s.a.v. sahih tarikle gelen hadisleri esas kabul edilmeli, nakledilen kişisel görüşlerden, Arap diliyle çelişen ifadelerden, mitolojik ve israilî rivayetlerden uzak durulmalı, teferruata dalarak Kur'an'ın asıl mesajı geri plana itilmemelidir. Bu konuda bize ulaşan rivayetleri senet-metin tenkidine tabi tutmak mübhemâtı anlamada en doğru yolu gösterecektir.

5. Şî'a-İmâmiyye ile Tabâtabâî'nin Mübhemâtü'l-Kur'ân Anlayışı ve Tabâtabâî'nin Ayırdığı Hususlar

İslâm tarihinde özellikle fırkalar kendi siyasî, ideolojik görüşlerini Kur'an ile destekleme, meşruiyetlerini Kur'an'dan alma çabası içerisine girmişler, mübhem ifadeleri kendi fırkalarının temel akideleri doğrultusunda açıklamışlar, siyasi görüşleri doğrultusunda te'vil etmişlerdir. "Fırkalar kendi görüşlerini desteklemek, kendilerinin hak, muhaliflerininse batıl fırka olduklarını gösterebilmek için Kur'an'ın mübhem ayetlerini, bağlamından ve Kur'an'ın bütünlüğünden kopararak kendi fikirlerini desteklemek için kullanmışlar ve istismar etmişlerdir."⁵⁰ Şî'a-İmâmiyye de benzer yöntemi kullanmıştır.

Şî'a'ya göre, Kur'an tefsirinin ana kaynakları Kur'an-ı Kerim, Peygamber ve masum imamlardır. Mübhem ayetlerin yorumu konusunda ise Şî'a kendi îtikâdî görüşlerini desteklemek adına mübhemâtı fazlaca kullanmış ve onları, itikatlarına deliller olarak sunmuştur. Kur'an'ın tefsir ve te'viline tamamen hâkim olan masum imamlar elbette Kur'an mübhemlerini de en doğru şekilde yorumlamıştır.

İmâmiyye Şî'a'sının eleştirildiği hususların başında mübhemâtü'l-Kur'ân meselesi gelmektedir. Kur'an'daki mübhem ifadeleri genellikle Ehl-i Beyt, imâmet, velâyet, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin, imamlar vb. olarak açıklamaktadırlar. "İmâmiyye mezhebi, Kur'an'daki mübhem lafızların tümünü subjektif kabulleri doğrultusunda yorumlamayı adeta tefsirde yöntem haline getirmişler ve bu çerçevede söz konusu lafızlara muhayyilelerinin elverdiği ölçüde istedikleri anlamları yüklemekte bir sakınca görmemişlerdir."⁵¹ Nitekim "Şî'a, mübhem ayetleri ön plana çıkararak kendi anlayışlarını

⁴⁹ bk. Muhammed-Birişik, "Mübhemâtü'l-Kur'ân", 31/437-439.

⁵⁰ Erten, "Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)", 67-68; bk. Öztürk, ""Mübhemâtü'l-Kur'an" ve İmamiyye Şiası", 125-126.

⁵¹ Öztürk, ""Mübhemâtü'l-Kur'an" ve İmamiyye Şiası", 130.

nasslara söylemişlerdir.”⁵² Bunun sonucunda da “Şîi tefsir nosyonu mübhemâtı Ehl-i Beyt'e indirilmiş ya da genelleştirmiştir.”⁵³

Kendisinden kimin, neyin, nerede ve hangi zamanın kastedildiği kesin olarak belirlenmemiş olan mübhemlerin medullerinin ne olabileceği konusunda tüm müslüman gruplar çalışmalar yapmışlardır. Şî'a gibi Tabâtabâi de genellikle bilinmeyen bu kelimeleri Ehl-i Beyt imamlarından gelen rivayetlerle açıklamış, katıldığı rivayetler olduğu gibi eleştirdiği rivayetler de olmuştur. Kendisinde mübhem ifadelerin bulunduğu ayetlerin Ehl-i Beyt imamlarınca, geleneksel Şîi müfessirlerince nasıl anlaşıldığına ve aynı ayetleri Tabâtabâi'nin nasıl anladığına bakalım:

Ayyâşi tefsirinde, *أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ* “İşte o kimselere Allah da lanet eder lanet edenler de lanet eder.”⁵⁴ ayetindeki lanet edenleri, İmam Sâdık'ın *işte onlar biziz* şeklinde açıkladığı aktarılmaktadır.⁵⁵ Tabâtabâi, ayetin tefsirinde aynı rivayeti nakleder ve bu rivayete katılır. Gizlenen şeyin Hz. Ali hakkında olduğu rivayetine de yer verir ve bu rivayeti de onaylar.⁵⁶ Kummî tefsirinde *اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُبِيبُ* iyi niyetle yöneleni kendisine iletir.⁵⁷ ayetindeki genel anlam ifade eden iyi niyetle yönelenin imamlar olduğunu beyan etmektedir.⁵⁸ Tabâtabâi, bu ayetin tefsirinde Hz. Ali'ye değinmemektedir.⁵⁹

Kummî, *وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا* “Mü'min erkekleri ve mü'min kadınları yapmadıkları bir şeyle (suçlayıp) incitenler, bir iftira ve açık bir günah yüklenmişlerdir”⁶⁰ ayetindeki mü'min erkek ve mü'min kadından kastın İmam Ali ve Hz. Fâtıma olduğunu, fakat bu ayetin tüm insanlar için geçerli olduğunu söylemektedir.⁶¹ Allâme Tabâtabâi ise, bu ayetin tefsirinde kişilere değinmemekte, mübhemleri açıklama yoluna gitmemektedir.⁶²

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زُبْعٌ Ayyâşi, *فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ* “Kitabı sana o indirdi. Onun bazı ayetleri muhkemdir (ki) bunlar Kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir...”⁶³ ayetindeki muhkemden maksadın emîru'l-mü'minîn ve imamlar, müteşâbihattan maksadın ilk üç halife kalplerinde eğrilik bulunanlardan maksadın ise onların ashabı ve velâyetlerini kabul edenler olduğu şeklinde bir açıklamayı İmam Sâdık'tan nakletmektedir.⁶⁴ Tabâtabâi, bu ayetin tefsirinde muhkem, müteşâbih, te'vil konularını ayrıntılı ve uzun bir şekilde

⁵² Kaya, *Kur'ân Mübhemlerinin Tahlili*, 50.

⁵³ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 211.

⁵⁴ el-Bakara 2/159.

⁵⁵ Ayyâşi, *Tefsîr*, 1/91.

⁵⁶ Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâi, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, tsh. Faziletli Şeyh Hüseyin el-E'lemî (Lübnan/ Beyrut: Müessesetü'l-e'lemiyi li'l-metbûât, 1997), 1/389-390.

⁵⁷ eş-Şûrâ 42/13.

⁵⁸ Kummî, *Tefsîr*, 2/273. Ayrıca bk. 1/141, 303.

⁵⁹ Tabâtabâi, *el-Mizân*, 18/30-31.

⁶⁰ el-Ahzâb 33/58.

⁶¹ Kummî, *Tefsîr*, 2/196; Habibov, *İlk Dönem Şî'i Tefsir Anlayışı*, 221.

⁶² Tabâtabâi, *el-Mizân*, 16/350.

⁶³ Al-i İmrân 3/7.

⁶⁴ Habibov, *İlk Dönem Şî'i Tefsir Anlayışı*, 222.

açıklar, birçok rivayete yer verir ancak bu rivayeti nakletme gereği hissetmez.⁶⁵ Daha ılımlı bir üslup benimseyerek, Ehl-i Sünnetle çatışma yoluna gitmez.

Nur Suresi'nin 24/35. ayetiyle *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ الَّذِي فِي رُجَاةِ الرَّجَاةِ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* ilgili olarak İmam Sâdık'ın şöyle dediği nakledilir: *"Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru kandile benzer."* Kandil Fatıma'dır, içinde lamba bulunmaktadır. Bu lamba Hasan ve Hüseyin'dir. Cam içerisindedir. Cam sanki inciden bir yıldızdır. Sanki Fâtıma yeryüzü kadınları arasında inciden bir yıldızdır, mübarek zeytin ağacından yanmaktadır. İbrahim'den a.s. beri yanmaktadır. *Ne doğuya ne de batıya aittir. Ne Yâhûdî ne de Hıristiyan'dır, neredeyse ateş değmese de yağı ışık verir.* Nerede ise ondan ilim taşmaktadır, *nur üzerine nurdur.* İmamdan sonra imam, *Allah dilediğini nuruna iletir.* Allah dilediğini özel olarak onların velâyetine dâhil etmek isterse onları imamlara iletir.⁶⁶

Tabâtabâî, ayetin tefsirinde ilgili rivayetleri aktarırken ayetteki kelimeleri Rasûlullah'a s.a.v. ve Ehl-i Beyt'e tetbik etmede uyarlamada Şî'a tariklerinden birçok rivayetin geldiğini söyler. Ona göre o tetbiktir tefsir değildir ki tetbiklerde de ihtilaflar vardır. İmam Sadık'tan gelen yukarıdaki rivayetin benzeri olan rivayeti tefsirinde zikreder. Rivayet *cam sanki inciden bir yıldızdır.* Sanki Fâtıma yeryüzü kadınları arasında inciden bir yıldızdır bölümü hariç aynı sayılır.⁶⁷ Tabâtabâî, Küleynî'nin rivayetini de nakleder. Mişkât, Rasûlullah'ın kalbidir. Lambanın nuru, ondaki ilimdir. Züccace, Ali veya kalbidir...⁶⁸ Aynı ayetle ilgili olarak Talha b. Zeyd İmam Sâdık kanalıyla İmam Bâkır'dan şöyle nakletmektedir: Ben, Cafer b. Muhammed'e (as) efendim sana feda olayım, onlar Rabbin nurunun benzeri diyorlar. O da, sübhânellah, Allah'ın benzeri yoktur. Zira Allah, *"Allah için örnekler göstermeyin."* diye buyurmaktadır.⁶⁹ Tabâtabâî, bu rivayete değinmez.

İmam Rıza, Ehl-i Beyt imamlarından bahsettikten sonra Nur Suresi 24/35. ayetle ilgili olarak şöyle der: *"Biz Allah'ın Kitabı'ndaki içinde lamba bulunan kandile benzeriz. Biz içinde lamba olan kandiliz. Lamba Rasûlullah'tır; (lamba cam içindedir) pak bir maddededir, ...Kur'ân (nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlara misaller verir. Allah her şeyi bilir.) Nûr Ali'dir."*⁷⁰ Tabâtabâî, bu rivayeti nakletmez. Ancak bu konuda pek çok rivayetin varlığına dikkatleri çeker.

Tabersî, *مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ* "Allah, birbirlerine kavuşup karışabilmeleri için iki denizi salıverdi. (Ama) aralarında aşamayacakları bir engel var"⁷¹ ayetleriyle *يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ* "Bu iki denizden inci ve mercan çıkar."⁷² ayetinin

⁶⁵ bk. Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/78-87.

⁶⁶ Kummî, *Tefsîr*, 2: 102-103; Habibov, *İlk Dönem Şî'i Tefsir Anlayışı*, 223-224.

⁶⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 15/141-142.

⁶⁸ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 15/141-142.

⁶⁹ Kummî, *Tefsîr*, 2/103.

⁷⁰ Kummî, *Tefsîr*, 2/103; Habibov, *İlk Dönem Şî'i Tefsir Anlayışı*, 224.

⁷¹ er-Rahman 55/19-20.

⁷² er-Rahman 55/22.

tefsirinde, *iki denizin* Hz. Ali ve Fatıma, aralarındaki *berzahın* Hz. Muhammed, bu iki denizden çıkan *inci ve mercanın* ise Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin olduğunu kaydeder.⁷³ Tabâtabâi, ayetin tefsirini yaptıktan sonra rivayet bölümünde aynı rivayeti *Dürü'l-Mensur*'dan İbn Abbas kanalıyla nakleder. Aynı rivayetin Enes b. Malik ve benzerleri tarafından da nakledildiğini belirtir. Onun *Mecme'ul-Beyan*'da nakledildiğini belirterek Sünnî kaynaklarda da bu rivayetin geçtiğine dikkatleri çeker.⁷⁴

Kummî, Kâf Suresi 50/25. ayetindeki مَنَاعَ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيْبٍ "inatçı, hayra bütün gücüyle engel olan azgın şüpheli"⁷⁵ kişiyle, hilafeti gasp ederek, Fatıma'ya hakkını vermeyerek hayrı engelleyen ve haksızlık yapan Ebu Bekir ve Ömer'in kastedildiğini iddia etse de Tabâtabâi, tefsirinde bu hususa değinmez.⁷⁶

5. 1. Tabâtabâi'nin Mübhemâtü'l-Kur'ân Anlayışı

Tabâtabâi mübhemât konusunda kimi zaman geleneği taklit etmiş, kimi zaman da geleneğinin, akidesinin etkisinde kalmadan bağımsız açıklamalar yapmıştır. Aşağıda Kur'ân-ı Kerîm'de mübhemlerin bulunma sebepleri başlığı altında Zerkeşî'nin *Burhân* ve Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usulü* adlı eserinden naklettiğimiz ayetleri anlama biçimlerini Tabâtabâi'nin nasıl yorumladığını ele alacağız.

5. 1. 1. Tabâtabâi, Fatıha Suresi 1/7. ayetindeki *sırat-ı müstekîmi* genişçe açıkladıktan sonra rivayet bölümünde *Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna* ifadesiyle ilgili olarak Hz. Ali'den şu rivayeti nakleder: "Yani, bizi dine ve itaatine muvaffak olma nimeti verdiğin kimselerin yoluna ilet, mal ve sağlık nimeti verdiğin kimselerin yoluna değil. Çünkü mal ve sağlık nimeti verdiklerin kâfir ve fasık da olabilirler. Yüce Allah nimet verdiği kimseler hakkında şöyle buyuruyor: *Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, siddîkler, şehitler ve salihlerle birlikte olur ve onlar ne güzel arkadaştır!*"⁷⁷ Ayrıca müfessir, İmam Sadık'ın "*sırat-ı müstakîm, Emir'ul-mü'minin Ali'dir.*" dediğini aktarır. Yine İmam Sadık'ın, *sırat-ı müstakîm* hakkında "Allah'ı bilmeye giden yoldur. Bu yolun iki yönü vardır. Biri dünyada biri de ahirettedir. Dünyadaki yol itaat edilmesi zorunlu olan imamdır. İmamı tanıyan ve onun rehberliğinde yol alan bir kimse ahiretteki yoldan yani cehennem üzerinde kurulan köprüden geçer. Onu dünya hayatında tanımayan kimsenin de ahirette ayağı kayar ve cehenneme yuvarlanır." şeklindeki rivayetini zikreder. İbn-i Abbas'tan, "*Bizi doğru yola hidayet et.*" ayeti ile ilgili şu rivayeti nakleder: "Ey kullar topluluğu, şöyle deyin: Bizi Muhammed s.a.v. ve Ehl-i Beyti'nin sevgisine ilet."⁷⁸

5. 1. 2. Bakara Suresi'nin 2/35. ayetinde وَفَلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ "sen eşinle birlikte cennete yerleş" deniliyor. Havva denmiyor zevcesi deniliyor. Tabâtabâi de ayetin

⁷³ Ebu Ali el-Fadl b. Hüseyin Tabersî, *Mecmeu'l-Beyan fi tefsiri'l-Kur'an* (Beyrut: y.y., 1994), 9/300.

⁷⁴ bk. Tabâtabâi, *el-Mizân*, 19/107.

⁷⁵ el-Kâf Suresi 50/25.

⁷⁶ Tabâtabâi, *el-Mizân*, 18/361.

⁷⁷ Nisa 4/69; Tabâtabâi, *el-Mizân*, 1/41.

⁷⁸ Tabâtabâi, *el-Mizân*, 1/43-44.

tefsiri boyunca eşinin isminin ne olduğuna açıklama getirmiyor ve sürekli olarak *Âdem ve zevcesi* ifadesini kullanıyor.⁷⁹

5. 1. 3. Tabâtabâî, *Tabâtabâî, el-Mizân, 1/127-128-129.* *وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا "İnsanlardan öylesi vardır ki, onun bu dünya hayatına ait sözü hoşunuza gider."*⁸⁰ ayeti ile ilgili tefsirinin rivayet bölümünde, *ed-Dürr'ül-Mensûr'dan Süddî'den* şu rivayeti nakleder: "Bu ayet, Zühre oğullarının müttefiki Ahnes b. Şureyk es-Sakafî hakkında inmiştir. Bu adam, Medine'de Rasûlullah'ın s.a.v. huzuruna gelir ve: "Müslüman olmayı istediğim için geldim. Allah, hiç şüphesiz, benim doğru söylediğimi bilir." der. O'nun bu tavrı, Rasûlullah'ın hoşuna gider. "Kalbinde olana Allah'ı şahit getirir." ifadesi ile onun bu tavrına işaret edilmiştir. Sonra Rasûlullah Efendimiz'in s.a.v. huzurundan ayrılır. Yolda, Müslüman bir topluluğun ekinine ve merkeplerine rastlar. Ekinleri ateşe verip merkepleri de yaralar. Bunun üzerine yüce Allah: "Sırtını çevirip gitti mi, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışır." ayetini indirdi.⁸¹ Tabâtabâî de, Cerrahoğlu gibi bu kişinin Ahnes olduğunu belirtmiştir.

5. 1. 4. Tabâtabâî, *Tabâtabâî, el-Mizân, 2/100-101.* *أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ، "Yahud o kimse gibisini (görmedin mi) ki... bir kasabaya uğrayarak."*⁸² ayetinin tefsirinde mübhemât ile ilgili açıklamalar yapar. Allâme Tabâtabâî, Allah Teâlâ'nın ayette işaret edilen şehre uğrayan kimsenin adını, uğradığı şehri, bu şehirde ikamet edenleri ve *seni insanlara ibret belgesi kılacağız* şeklinde ayette işaret edildiği gibi bir ayet olsun diye diriltirilip gönderildiği halkın kimliğini gizli tuttuğunu belirtir. Örneklendirme bağlamında isimlerine işaret edilmiş olması daha uygun ve kuşukları giderme bakımından daha etkili olacaktır, der. Tabâtabâî'ye göre, "ayette sözü edilen ölümden sonra dirilme mucizesi, aynı şekilde bu tarz bir yol göstericilik örneği, büyük bir olay olduğu, ayrıca imkânsız ve olağanüstü bir şey gibi algılandığı için her şeye gücü yeten hikmet sahibi konuşmacının olaydan küçümseyici, basitleştirici bir edayla söz etmesi belâğat sanatının bir gereğidir. Bununla muhatapların ve dinleyicilerin olayı imkânsız görme eğilimlerinin kırılması amaçlanmıştır. Bu nedenle, ayet-i kerîmede kıssanın birçok yönü karanlıkta bırakılmıştır ki, aslını belirlemek güçtür. Amaç, bu işin Allah'a göre basit olduğunu vurgulamaktır.⁸³

Tabâtabâî'ye göre, yukarıdaki aynı gerekçeyle önceki ayette (258. ayette) *الْم تَرَى إِلَى* işaret edilen tartışmada İbrahim'in rakibi konumundaki kişinin adından da söz edilmemiştir. Hemen sonraki ayette, gündeme getirilen kıssanın bağlamında kuşların, dağların isimlerinin, parçalara ayrılan kuşların kaç parçaya ayrıldıklarının belirtilmemiş olması da bu amaca yöneliktir. Adam bu sözü, işin önemini, büyüklüğünü vurgulamak ve yüce Allah'ın gücüne dikkat çekmek için söylemiştir. Adam, kendisiyle konuşulan bir peygamberdir ve insanlara bir ibret dersi olsun diye diriltilen bir mucize-

⁷⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/127-128-129.

⁸⁰ el-Bakara 2/204.

⁸¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 2/100-101.

⁸² el-Bakara 2/259.

⁸³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 2/364-365.

dir. Peygamberlerse masumdurlar. Dinin temel bir ilkesi olan *ölümden sonra dirilişten* yana kuşku içinde olmaları mümkün değildir.⁸⁴

Allâme, *ed-Dürr'ul-Mensûr* tefsirinde Ali b. Ebu Talib'in: "Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya giren kişi, Nemrud b. Kenan'dı." dediğini nakleder. "*İssız duran bir şehre uğrayan gibisini (görmedin mi?)*" ayeti ile ilgili Sünnî ve Şî'î kaynaklardan aktarılan bazı rivayetlerde kıssanın kahramanı peygamber *Ermiya* veya *Üzeyir* olarak geçtiğini, fakat bunların, kabulü zorunlu olmayan *ahad* haberler olduğunu vurgular. Senetlerinde de bazı zaafın olduğunu, Kur'ân ayetlerinin zâhiri anlamlarında, bunları pekiştirecek bir kanıt da olmadığını, rivayetlerde anlatılan uzun kıssada bazı farklılıklar olduğunu, bu kıssanın Tevrat'ta da yer almamış olduğunu belirtir.⁸⁵ Tabâtabâî, ayetlerdeki mübhem olan birçok hususa açıklık getirmesine rağmen terkedilen beldenin neresi olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmaz.

5. 1. 5. Tabâtabâî, tefsirinde "*Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer.*"⁸⁶ ayetinde geçen kişinin kim olduğu ile ilgili rivayetlere yer verir. İbn-i Abbas'tan bu kişinin Damra olduğu rivayetini zikreder. Ardından bu konuda birçok rivayetin olduğunu, bu rivayetlerde hicret yolunda ölen kişinin kimliği hususunda büyük ihtilaflar olduğunu belirtir. Bazısına göre, Damra b. Cündeb, bazısına göre Eksem b. Sayfi, diğer bazısına göre Ebu Damra b. Iys ez-Zerkî, bazısına göre Leysoğullarından Damra b. Iys, diğer bazısına göre de Cunda' b. Damra b. Cundaî olduğu söylenir. Bazı rivayetlerde ayetin, Habeşistan'a hicret ederken yılan tarafından sokulup ölen Halid b. Hazzam hakkında indiği belirtilir. İbn-i Abbas'a dayandırılan bazı rivayetlerde, İbn-i Abbas onun Eksem b. Sayfi olduğunu söyler. Tabâtabâî, bu ihtilaflı rivayetleri bir değerlendirmeye tabi tuttukten sonra, özel olarak Eksem hakkında indiği, sonra başkalarını da kapsayacak şekilde genelleştildiğini söyler. Eksem b. Sayfi, Leysî ve Halid b. Hazzam adlı üç Müslüman hicret amacıyla yola çıkmışken yolda ölürlür. Ona göre, ayetin bunlardan biri hakkında inmiş gibi gösterilmesi, ravi tarafından yapılan bir uyarılma gibidir.⁸⁷ Cerrahoğlu gibi İkrime'nin rivayetinden hareketle ölüm yetişen kimsenin Damra b. Iys olduğunu söylemez, birçok ihtimali dile getirir, hadis alanındaki uzmanlığı ile bu rivayetleri değerlendirir ve farklı bir sonuca ulaşır.

5. 1. 6. Tabâtabâî, وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ "*Sıdkı getirene ve onu tasdik edene*"⁸⁸ ayetinin tefsirinde *Mecme*'da geçen bir rivayete göre, sıdkı getiren Hz. Muhammed s.a.v. onu tasdik eden de Ali b. Ebi Talib'tir. Zikrettiği başka bir rivayette ise tasdik edenin Ebu Bekir olduğu vardır. Diğer bir rivayete göre ise, sıdkı getiren Cibril, tasdik eden ise, Hz. Muhammed'dir.⁸⁹ Görüldüğü üzere önceki müfessirler gibi tasdik

⁸⁴ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 2/364-365.

⁸⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 2/382.

⁸⁶ Nisa 4/100.

⁸⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 5/58-59.

⁸⁸ ez-Zümer 39/33.

⁸⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 17/264-265.

edenin sadece Hz. Ali olduğu iddiasında değildir, kimin olabileceği konusundaki tüm rivayetleri, ayrıca Hz. Ebu Bekir'i de nakleder.

5. 1. 7. Tabâtabâî, *إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ* “*Muhakkakki sana buğzeden, zürriyetsizin ta kendisidir*”⁹⁰ ile kastedilen kişinin As b. Vail olduğunu belirtir.⁹¹ Cerrahoğlu ile aynı fikri paylaşır.

Tabâtabâî'nin yukarıdaki ayetleri değerlendirme biçimine baktığımızda mübhem ayetleri Ehl-i Beyt'ten nakledilen rivayetler ışığında Hz. Ali, Ehl-i Beyt, imam olarak açıkladığı, akidesi ile ilgili olmayan diğer ayetleri ise Ehl-i Sünnet'e paralel bir şekilde yorumladığı görülür. Şimdi de Tabâtabâî'nin diğer mübhem ayetleri nasıl anladığına bakalım:

Müfessir, *يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ* “*Şüphesiz ki bu Kur'ân en doğru yola iletir*”⁹² ayetini tefsir ettikten sonra rivayet bölümünde *يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ* kısmındaki ism-i mevsulü akidesinin etkisiyle *velâyete, imama iletir* diye açıklar.⁹³

Ma ism-i mevsulü ile mübhem bir hususu barındıran şu ayet-i kerimeye gelince: *أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ* “*Yoksa, insanları; Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı?..*”⁹⁴ ayetindeki *insanları* Ebu Cafer *biz, insanlarız*, İmam Bakır ise, *kıskanılan insanlar biziz* diye açıklar. Tabâtabâî, bu mananın Şî'a kaynaklarında Ehl-i Beyt imamlarından birçok tarikle bolca rivayet edildiğini belirtir. Ehl-i Sünnet kaynaklarında *ed-Dürrü'l-Mensur*'da geçen İbn Abbas, İkrime, Mücahid, Mukatil, Ebi Malikten gelen rivayetlerde *insanlar*'la kastolunanın Rasûlullah s.a.v. Ehl-i Beyt'i ve ona uyanlar olduğunun açık olduğunu belirtir. Ayrıca ayetin zâhirinden anlaşıldığına göre buradaki insanlardan maksadın Peygamberimiz olduğunu, Ehl-i Beyt'in ise bu konuda Peygamberle aynı konuma sahip olduğunu iddia eder.⁹⁵

Şu ayete gelince, *وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ* “*Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın.*”⁹⁶ *ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ* “*İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir.*”⁹⁷ Tabâtabâî, İmam Bakır ve Sadık'tan bu iki ayetin de Hz. Ali hakkında indiğini rivayet eder.⁹⁸ Bu iki ayetin de kesin inançlılıkla bağlamlarından kopararak, ideolojik olarak anlaşıldığını görürüz.

Şî'a'nın sıkı sıkıya sarıldığı Maide Suresi'nin 5/67. ayetine gelince: *يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رَسُولَ اللَّهِ* “*Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun mesajını iletmemiş olursun.*”⁹⁹ *ma* ism-i mevsulü zikredilmek suretiyle

⁹⁰ el-Kevser 108/3.

⁹¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 17/429.

⁹² el-İsra 17/9.

⁹³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 13/70.

⁹⁴ Nisa 4/54.

⁹⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 4/393-394.

⁹⁶ Nisâ 4/32.

⁹⁷ el-Cuma 62/4.

⁹⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 4/355.

⁹⁹ el-Maide 5/67.

mübhem bırakılan husus, İmâmiyye müfessirleri tarafından Hz. Ali'nin hilafet hakkı olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁰ Tabâtabâi de bu ayetin velâyet ve Gadir-i Hum konusu hakkında olduğunu iddia eder, iddiasını da geniş bir şekilde delillendirmeye çalışır.¹⁰¹ Bu ayetin tefsirinde konuyla ilgili olduğunu düşündüğü tüm ayetleri bir araya getirir. Müfessir, Allah Teâlâ'nın tehdit üslûbu ile Peygamberimize s.a.v. aldığı mesajı tebliğ etmesini emrettiğini ve yüce Allah'ın kendisini insanlardan koruyacağını vaat ettiğini iddia eder. Bu ayetin anlam bütünlüğü bakımından önceki ve sonraki ayetlerle ortak bir nitelik taşımadığını, onlarla bağlantılı olmadığını, tek başına inmiş, ayrı bir ayet olduğu hususunda şüphe etmemek gerektiğini belirtir. Ona göre bu ayet, yüce Allah'ın Peygambere indirdiği bir emrin söz konusu olduğunu ortaya koyar. Bu emir ya dinin bütünü veya bazı bölümleri ile ilgilidir. Peygamberimiz bu emri insanlara duyurmaktan korktuğu için onu uygun bir zamana erteliyordu. Eğer Peygamberimizin korku sebebi ile o emri duyurmaktan kaçınması söz konusu olmasaydı, "Eğer yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun." ifadesiyle tehdit edilmesine ihtiyaç duyulmazdı. Alâk Suresi'nin tümü, Müddessir Suresi 74/2. ayet ve Secde Suresi'nin 32/6. ayetini indirilmesine gerek kalmazdı. Peygamberimize indirilen ve ayetin tebliğ edilmesini ısrarla istediği emir, varsayılabilecek bütün ihtimalleri dâhil dinin bütünü veya özü değil dinin bir bölümüdür.¹⁰² Müfessire göre, "Eğer bunu yapmazsan..." cümlesi zâhiri ile tehdit içeriklidir; ama gerçekte Peygamberimize s.a.v. ve diğer insanlara bu hükmün önemli olduğunu ve Peygamberin bu hükmü tebliğ etmekte mazur olduğunu bildirmektedir.¹⁰³ Müfessirin bu ayetin siyak ve sibakıyla bağlantılı olmadığını, tek başına nazil olduğunu belirtmesi, Hz. Peygamberin korktuğunu ve Allah Teâlâ'nın kendisini tehdit ettiğini iddia etmesi oldukça ilginçtir. Ayrıca ayeti bağlamından kopararak mezhebî akîdesi doğrultusunda tefsir etmesine örnektir.

Müfessir, bu ayetin Sünnî kaynaklardaki nüzûl sebebinin evlatlığı Zeyd'den boşanan Hz. Zeyneb ile evlenebileceğini açığa çıkarmak istememe olduğunu belirtir ve bunu eleştirir.¹⁰⁴ Zikrettiği birçok rivayete göre, bu ayet Hz. Ali'nin velâyeti hakkında iner ve yüce Allah Peygambere s.a.v. bu mesajı tebliğ etmesini emreder. Peygamberimiz, amcasının oğlunu tuttuğu şeklindeki suçlamalardan korktuğu için bu emrin tebliğini art arda erteler. Fakat sonunda bu ayet inince bu mesajı Gadir-i Hum konuşmasında tebliğ eder ve o konuşmada, "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır." der. Müfessir, Gadir-i Hum konusunda çeşitli rivayetleri zikreder. Sünnî kaynaklara da müracaat ederek rivayetleri güçlendirmeye çalışır. *Fethu'l-Kadîr*, *ed-Dürü'l-Mensûr*, *el-Müsned*'e başvurur ve Ğadir-i Hum olayının yüzü aşkın Şî'i ve Sünnî kaynaktan rivayet edildiğini

¹⁰⁰ bk. Tabersî, *Tefsir*, 3/367; Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 6/ 54-55. Geniş bilgi için bk. Öztürk, "Mübhemâtü'l-Kur'ân" ve İmamiyye Şiası", 131-133.

¹⁰¹ Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 6/53-54-55.

¹⁰² Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 6/42-43.

¹⁰³ Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 6/50.

¹⁰⁴ Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 6/48.

belirtir. *Menâr Tefsiri*'nin Sa'lebî'den naklettiği Hz. Ali'nin velâyeti ile ilgili hadisi nakleder ve *el-Menâr* yazarının bu rivayeti mevzu kabul etmesini tenkit eder.¹⁰⁵

Diğer bir ayete gelince; *أَوْ مَن كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلَهُ فِي الظُّلُمَاتِ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?..”¹⁰⁶ Allâme, bu ayet ile ilgili İmam Bakır’dan gelen şu rivayeti nakleder: “Hiçbir şeyi bilmeyen, tanımayan, ölü yani ‘yürüyebileceği bir nur’ uyacakları, peşinden gidecekleri bir imam. ‘karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimse’ imamı tanımayan kimsedir. Müfessir, bu rivayeti, önceki müfessirlerden farklı olarak bir tür uyarılma ve genel bir tanımlamayı özel bir olguyla örtüştürme mahiyetinde görür. Ona göre, ayetin akışı, hayatın iman ve nur olmasını öngörmektedir. Bu da hak söze ve salih amele yöneltilme anlamında ilahi hidayet demektir. *ed-Dürri'l-Mensûr*’da ayetin Ammar b. Yasir, Ömer b. Hattab, Ebu Cehil b. Hişam hakkında rivayetler olsa da ayetin akışının anlamın özele indirgenmesine elverişli olmadığını dile getirir.¹⁰⁷

Diğer bir ayetimiz ise şöyledir: *الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ* “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (den bazısı) onu, hakkını gözeterek okurlar.”¹⁰⁸ Müfessir, Kâfi tefsirinden bu ayette kastedilenlerin imamlar olduğuna dair bir rivayet naklederek¹⁰⁹ Kummî, Küleynî gibi klasik müfessirlerle paralel düşündüğünü gösterir.

İsm-i işaretle mübhem olan bu ayette ise, *وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ* “*şu ağaca yaklaşmayın.*”¹¹⁰ Müfessirimiz, yasak meyvenin ne olduğuna dair bir rivayete yer verir ve söz konusu ağacın buğday ve kıskançlık ağacı olduğunu, Âdem ile eşinin buğday ağacının meyvesinden yiyip kıskançlık illetine yakalandıklarını, bunun sonucunda da Hz. Muhammed ve soyunun yerinde olmayı temenni ettiklerini dile getirir. Birinci anlama göre, yasak ağaç cennet ehlinin ilgisini ve iştahını çekmeyecek kadar önemsiz ve cazibesizdir. İkinci anlama göre ise, bu ağaç Âdem ve eşinin ulaşamayacakları kadar önemli ve erişilmezdir. Nitekim bir rivayette de bu ağacın, Hz. Muhammed ve soyunun bilgisi olduğu bildirilmiştir. Hz. Âdem, Allah'tan başkasına yönelmeme anlamını kapsayan ve Allah'a yakınlığı sembolize eden cennetten yararlanma ile dünyaya bağlanma zorluk ve meşakkatini beraberinde getiren yasak ağaçtan yemeyi birlikte yürütmek istemiştir.¹¹¹

Müfessir, *إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ* “*Sen ancak bir uyarıcısın, her kavim için de bir yol gösteren vardır.*”¹¹² ayetindeki *yol gösteren* hususuyla ilgili olarak şu hadisi nakleder: “Ben uyarıcıyım, Ali yol göstericidir.” Bu anlamın Şîî kaynaklarının birçoğunda çok çeşitli

¹⁰⁵ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 6/58-59.

¹⁰⁶ el-En'âm 6/122.

¹⁰⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 7/359.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/121.

¹⁰⁹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/262.

¹¹⁰ el-Bakara 2/35.

¹¹¹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/145.

¹¹² er-Ra'd 13/7.

isnatlarla rivayet edildiğini belirtir. Ardından Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki hadisleri aktarır. *ed-Dürrü'l-Mensur*'un belirttiğine göre: وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ إِنْ مَا أَنْتَ مُنْذِرٌ ayeti inince Rasûlullah s.a.v. elini göğsünün üzerine koydu ve dedi ki: “Ben uyarıcıyım” sonra elini Ali'nin omuzuna dokundurdu ve şöyle dedi: “Sen de hidayet edensin ey Ali! Benden sonra hidayete erenler seninle doğru yolu bulurlar.” Bu hadisi Sa'lebi'nin Hâkim'in de rivayet ettiğini, daha birçok Ehl-i Sünnet kaynağında da bu anlamı pekiştiren rivayetlerin olduğunu belirtir ve ‘*yol gösterici*’nin Hz. Ali olduğunu iddia eder. Başka bir rivayet ise şudur: “Her imam rehberdir, her kavmin zamanında rehberi vardır.” Bu ve benzeri rivayetleri Şî'î ve Sünnî kaynaklardan aktarır, bize Şî'î geleneğe olan bağlılığını ve akîdevî konularda Şî'î geleneğin dışına çıkmadığını gösterir.¹¹³

Tabâtabâî, Şî'î literatürde yerini bulan Fatiha Suresi'nin son ayetindeki *sapmışlardan kastın* Hz. Ömer, *kendilerine gazab edilmiş olanların* da Ali'nin yerine başkalarını halife yapanlar olduğuna dair Şî'î kaynaklarındaki rivayetlere değinmez ve Ehl-i Sünnetle arasını açmaz.¹¹⁴

Tabâtabâî, Tin Suresi 95/1-2-3. ayetlerinde geçen *tînin*, Medine; *zeytûnun*, Beyt-i Makdis, *Tur-î Sînînin*, Kufe, *beled-i eminin* de Mekke olduğu ile ilgili rivayeti aktardıktan sonra *tin ve zeytinin* Hasan ve Hüseyin; *Tur-î Sininin* Hz. Ali; *Beled-i eminin* Hz. Peygamber olduğuna dair bazı rivayetlerin olduğunu aktarmakla yetinir.¹¹⁵

Şî'a ile Ehl-i Sünnet arasındaki önemli fikir ayrılıklarından biri de *Ehl-i Beytin* kimlerden oluştuğu hususuna gelince. Ahzab Suresi 33/33. ayetin nasıl farklı yorumlandığını görelim.

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا “Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir.”¹¹⁶ Şî'îlerce bu ayet bağlamından koparılıp hitabın peygamber hanımlarına olmadığı iddia edilir. Şî'î müfessirlerin tümüne göre tathir ayeti *âl-i âbâ*, *âl-i kisa* diye anılan, Hz. Peygamber'in s.a.v. abası altına aldığı dört kişi (Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin) hakkında nazil olmuştur. Şî'î müfessirler, tevatür düzeyinde kabul ettikleri rivayetler vasıtasıyla tathir ayetinin *âl-i âbâ* hakkında nazil olduğunu ispatta pek zorlanmamakla birlikte, ayetin öncesi ve sonrasındaki hitapların müennes sigasıyla gelmesinden dolayı Ehl-i Beyt'le ilgili ifadenin peygamber hanımlarına delalet etmesi gerektiği fikrini çürütmekte zorlanmışlardır.

Tabâtabâî, Hz. Ali Fatıma, Hasan ve Hüseyin ile birlikte peygamber hanımlarının da Ehl-i Beyt'e dâhil edilmesi görüşüne karşı çıkar, söz konusu ayetin siyakında onlara hitap olsa da kısa hadisini delil sunup ayeti te'vil ederek Peygamber hanımlarının Ehl-i Beyt'e dahlini engeller. Ehl-i Beyt'in Hz. Ali ve O'nun soyundan gelenler olduğu

¹¹³ bk., Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 16/329-330.

¹¹⁴ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/40-45.

¹¹⁵ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 20/368.

¹¹⁶ el-Ahzab 33/33.

hususunda varit olan hadislerin çokluğunu, söz konusu ayetin Peygamberin hanımları hakkında indiğine dair hiçbir rivayetin bulunmamasını, peygamberin hanımları hakkında özel olduğunun hiçbir kimse tarafından söylenmemiş olduğunu delil olarak sunar. Bu konuda Sünnî kaynaklarda bulunan hadisleri görmezden gelir, birçok konuda yaptığı gibi Sünnî kaynaklardan hadis nakletme yoluna gitmez. Çözüm olarak, bu ayetin tek başına inmiş ayrı bir ayet olduğunu iddia eder. Kendi kriterleri ile çelişir, çünkü ona göre, bir rivayet ilk önce Kur'ân'a arz edilmeli, Kur'ân ile uyuşursa, Kur'ân'ın zâhirine aykırı değilse kabul edilmelidir. Halbuki burada müfessirin Kur'ân'ın zâhirini bir kenara atıp kendi kaynaklarındaki hadislerle amel ettiğini görmekteyiz.¹¹⁷

Tabâtabâî, *“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık...”*¹¹⁸ ayetinin tefsirinde İmam Bakır'ın şahitlerin imamlar ve peygamberler olacağına dair sözlerini aktarır.¹¹⁹ Kendisi de bunu kabul eder.

Konumuzla alakalı başka bir ayet ise şöyledir: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ* “*Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.*”¹²⁰ Tabâtabâî, ayetin tefsirinde İbn Ömer'den naklettiği rivayette *doğrular*dan kastın Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt olduğunu belirtir. İbn Abbas'ın Ali b. Ebi Talib ile birlikte olun rivayetini aktarır. Ehl-i Beyt'ten bu minvalde pek çok rivayetin olduğunu belirtir.¹²¹

Şî'a ile Ehl-i Sünnet arasındaki görüş farklılıklarından biri de *ulu'l-emrin* kimler olduğudur. *“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de...”*¹²² Müfessirimiz, ayette itaat edilmesi gereken *ulu'l-emr* ifadesinden Ehl-i Beyt'i anlar ve bunu Şî'a'nın muteber kaynaklarından nakleder. Müfessirin Şî'a kaynaklarından aktardığı pek çok rivayete göre *ulu'l-emr* peygamberimizin soyundan gelen Ehl-i Beyt'tir. Müfessirimiz bunu bir adım daha ileri götürerek Peygamberimiz s.a.v. hakkında geçerli olan masumluk sıfatının aynısının *ulu'l-emr* hakkında da fark gözetilmeden geçerli sayılması gerektiğini iddia eder.¹²³ Müfessir, itaat edilmesi gereken *ulu'l-emrin* imamlar olduğunu birçok rivayetle ispatlamaya çalışmış, müfessirlerden Abduh ve Râzî'nin görüşlerini de tenkit etmiştir. Tabâtabâî'ye göre, *ulu'l-emr*, Abduh'un dediği gibi, halkın güvenini kazanmış ilim adamları, ordu komutanları, ticaret, sanayi ve ziraat gibi kamu alanlarının önderleri vb. yani hal ve akd ehli değildir. Râzî'nin dediği gibi, hulefa-i râşidin, müfreze komutanları, ilim adamları da değildir.¹²⁴

Başka bir ayet ise şöyledir: *وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا* “*Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar,*

¹¹⁷ Erkoç, *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*, 210.

¹¹⁸ el-Bakara 2/143.

¹¹⁹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/327.

¹²⁰ et-Tevbe 9/119.

¹²¹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 9/423.

¹²² Nisa 4/59.

¹²³ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 4/401.

¹²⁴ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 4/401-406.

Allah'ın kendilerine lutuflarda bulunduğu peygamberler, siddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!"¹²⁵ Tabâtabâi, ayetle ilgili olarak *Burhan Tefsiri*'nden İbn Abbas'tan gelen rivayeti aktarır, peygamberler yani Muhammed a.s. siddıklar yani Ali ve o doğrulayanların ilkiydi. Şehitler ise, Ali, Cafer, Hamza, Hasan ve Hüseyin'dir. Rivayetten de anlaşılacağı üzere, siddıkları ve şehitleri de kendi ideolojisi doğrultusunda açıklamıştır.¹²⁶

Müfessir, nekra bir kelime ile kendisinde ibhamlık bulunan şu ayeti de farklı yorumlar. فَتَلَقَّىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ "Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı."¹²⁷ ayetiyle ilgili olarak kaynaklarında geçen rivayetleri aktarır. Bunlardan biri şöyledir: "Âdem; Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin hakkı için Allah'tan bağışlanma diledi." Tabâtabâi, Şeyh Saduk, Ayyâşî, Kummî ve diğerlerinin de buna yakın hadisler rivayet ettiklerini, buna yakın rivayetlerin Ehl-i Sünnet kanallarınca da aktarılmış olduğunu belirtir.¹²⁸

Tabâtabâi, kendilerine ulaşan rivayetlere göre, Yüce Allah O'na isimleri öğretince Hz. Adem'in Ehl-i Beyt'in hayallerini ve nurlarını gördüğünü, yüce Allah'ın misak almak üzere sulbündeki soyunu çıkardığı zaman Ehl-i Beyt'i gördüğünü, bazı rivayetlere göre de Hz. Âdem cennette iken Ehl-i Beyt'i gördüğünü vurgular.¹²⁹ Müfessirin İmâmiyye kaynaklarında geçen bu tür rivayetleri herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan onayladığını müşahede etmekteyiz. Ona göre Hz. Âdem'in Rabbinden aldığı bazı kelimeler arasında Ehl-i Beyt de vardır.

Anlam kapalılığının bulunduğu şu ayete gelince: لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ "Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."¹³⁰ Allâme'ye göre, ilimde derinleşenlerden kasıt, Hz. Muhammed'in s.a.v. Ehl-i Beyti'dir ve müteşâbih ayetleri onlar anlayabilir.¹³¹

Ashab-ı Kehf'in isimleri de mübhem olmasının yanı sıra tefsirlerde pek çok israiliyyâtı barındırır. Allâme, *Ruhu'l-Meânî*'den İbn Abbas'ın sahih gördüğü Ashab-ı Kehf'ten yedi kişinin ve köpeklerinin ismini nakleder. Hz. Ali'den yedi isim ve köpeklerinin ismini nakleder.¹³² Bu rivayeti, Süyûtî *Havaşî'l-Beydavî*'de, Taberânî, İbn Abbas'tan sahih isnadla *Mu'cemü'l-Evsat*'ta, *Dürü'l-Mensur*'da, Taberânî de *Evsat*'ta sahih isnadla zikrettiğini söyler. Âlûsî, gençlerin bazı rivayetlerde bu isimlerin dışındakilerle isimlendirildiklerini söyler. İbn Hacer'in *Buhârî*'nin şerhinde onların isimlerinin söylenmesi konusunda çok ihtilaf olduğunu, tam olarak onlara

¹²⁵ Nisa 4/69.

¹²⁶ Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 4/425.

¹²⁷ el-Bakara 2/37.

¹²⁸ Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 1/148-149.

¹²⁹ Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 1/148-149.

¹³⁰ Nisâ 4/162.

¹³¹ Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 3/78-79-81.

¹³² İsimleri Yunan, Ermeni, Süryani, Habeş, Latin, Mısır metinlerinde de geçer.

güvenilemeyeceğini söyler. *Bahr*'da Ashab-ı Kehf'in isimleri yabancıdır, şekli ve noktasıyla belirli değildir. Senet bilgisi zayıftır der.¹³³

Hz. Musa'nın asasının neden olduğu da mübhemdir. *“Mûsâ قُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ”* *“Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, “asânı taşa vur!” demiştik.”*¹³⁴ bölümünde geçen asanın mahiyeti tartışılmış olsa da müfessir bunu gereksiz gördüğünden açıklama yapmamıştır.¹³⁵ Hz. Musa ile sözleşilen kırk gecenin mahiyeti de mübhemdir. *وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً “Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik.”*¹³⁶ Ayette Allah Teâla'nın Hz. Mûsâ ile kırk gece için sözleşmesinden bahsedilir. Bu kırk gecenin hangi aylar hangi günlerde olduğuna dair pek çok rivayet olmasına rağmen Tabâtabâî, bunlara değinmez sadece otuz geceye on gece daha eklendiği rivayetini aktarmakla yetinir.¹³⁷

Hucurat Suresi'nin ilk ayetinde *Ey iman edenler!* ifadesindeki *الَّذِينَ* ile kimlerin kastedildiği tartışılmıştır. *Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin....*¹³⁸ Şî'i, Sünnî birçok tefsirde bu ifade ile kimlerin kastedildiğinin belirtilmesine rağmen Tabâtabâî, *ey iman edenler!* ifadesi ile nazil olan ayetlerin ancak Medine'de, *ey insanlar!* ifadesi ile başlayan ayetlerin ancak Mekke'de nazil olduğunu belirten hadisi nakletmekle yetinir, ayrıntıya, sebep-i nüzullere, mübhemleri açıklamaya yer vermez.¹³⁹

Nahl Suresi'ndeki *مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ* ile başlayan şu ayete gelince, *“Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”*¹⁴⁰

Tabâtabâî, rivayetleri zikrettiği bölümde Bilal'e yapılan işkenceden, Sümeyye'nin şehit edilışinden bahseder. Ammar'ın müşriklerin hoşuna gidecek şeyleri söylemesinden sonra Bilal, Habbab ve Ammar Rasûlullah'ın yanına giderek olanları aktarırlar, Hz. Muhammed a.s. Ammar'a söylediğin şeyi söylediğin zaman kalbin nasıldı, söylediğin şeyle huzurlu mu idi değil miydi? diye sorar. Ammar hayır der. Bunun üzerine Rasûlullah s.a.v. bu ayetin nazil olduğunu söyler. Müfessir genelde Ammar ile ilgili rivayetleri nakleder, küfre zorlananın Ammar olduğunu dile getirir.¹⁴¹

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا ile başlayan şu ayete gelince, *“ (Ey Muhammed!) Sana indirilen Kur'an'a ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun?...”*¹⁴² Tabâtabâî, bir önceki ayette

¹³³ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 13/285.

¹³⁴ el-Bakara 2/60.

¹³⁵ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/189.

¹³⁶ el-Bakara 2/51.

¹³⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/190.

¹³⁸ el-Hucurât 49/1.

¹³⁹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 18/321.

¹⁴⁰ en-Nahl 16/106.

¹⁴¹ *el-Mîzân*, 12/357-358.

¹⁴² Nisâ 4/60.

bulunan Allah'a Rasülü'ne ve özellikle ulu'l-emre itaati gerek pek çok yönüyle gerekse rivayetlerle delillendirme yoluna gitmiş, bu ayette bulunan mübhem kişileri açıklamamıştır.¹⁴³

Müfessir, الذِّي ism-i mevsulünün geçtiği haberi anlatılan kişinin kim olduğu ile ilgili daha geniş açıklamalar yapar. *وَأَنْتَ عَلَيُّمُ نَبَا الَّذِي أَتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَالِينَ* "Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz hâlde, onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini anlat."¹⁴⁴ Tabâtabâî, tefsir âlimlerinin bu ayette hikâyesi anlatılan kişinin kim olduğu hakkında değişik görüşler ileri sürdüklerini, hikâyesi anlatılan kişinin kim olduğunun belirtilmediğini sadece hikâyesinin ana hatlarına işaret edilmekle yetinildiğini belirtir. Hikâyenin gerçek bir olaya dayanmayıp sadece sembolik bir örnek olduğunu ileri sürenlerin iddiasını dayanaksız görür.¹⁴⁵ Kummî, Dürr'ül-Mensûr tefsirlerinden bu kişinin İsrailoğullarından Bel'am olduğunu nakleder ve bu kişinin Bel'am olduğunu kabul eder. Ruh'ul-Meanî ve Mecma'ul-Beyan'dan bu ayetin ünlü şair Ümeyye b. Ebi's-Salt hakkında olduğunu nakleder ancak bunun uyarlama olduğunu söyler. Müfessir, ayetin 'fasık' diye adlandırılan rahip Ebu Amir b. Numan b. Sayfî hakkında olduğunun da nakledildiğini, bu konuda rivayet edilen başka hikâyelerin de olduğunu belirtir ancak kendisi onları anlatmayı gereksiz görür.¹⁴⁶

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ
"Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz?..."¹⁴⁷ Tabâtabâî, bu kişinin Firavunun sarayından, üst sınıftan ve imanını gizleyen Mısırlı bir Kıbtî olduğunu söylemekle yetiniyor,¹⁴⁸ mübhem kişinin kim olduğunu araştırma yoluna gitmiyor, ayrıntı ile uğraşarak Kur'ân'ın ana mesajından uzaklaşmıyor.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, belli bir zamanda, belli şahıslar ve belli olaylar üzerine nazil olsa da Allah Teâlâ, hikmeti gereği bu hususları mübhem bırakarak mesajının sadece tarihin belli bir safhası ile sınırlı kalmasını engellemiş, tüm insanlığa evrensel mesajlar vermiştir. Her ne kadar Zerkeşî, Mâturîdî, İbn Teymiyye mübhemât hakkında kanaat bildirilmesini, mübhemâtın yorumlanmasını doğru bulmasa, faydasız bir uğraş olarak görse de mübhemâtı yorumlama çabaları devam edegelmiştir. Mübhemlerin zamirlerle, ism-i mevsullerle, marife ve nekre kelimelerle yapılan pek çok türü olduğu gibi, Kur'ân'da zikredilmesinin de birçok sebebi mevcuttur. Mübhemâtü'l-Kur'ân ilmi naklî ilimlerden olmasına rağmen, zamanla sahabe ve tabiûnun kişisel görüşlerinin ve israilî sıhhsiz bilgilerin merkezi olmuştur. Benzer durum Şî'a'da da söz konusu olmuştur. Sahabe ve tabiûn görüşlerinin kabul edilmemesinin yanı sıra Ehl-i Beyt imamlarının

¹⁴³ el-Mîzân, 4/420-426.

¹⁴⁴ el- A'râf 7/175.

¹⁴⁵ el-Mîzân, 8/337.

¹⁴⁶ el-Mîzân, 8/342-345.

¹⁴⁷ el-Mü'min 40/28.

¹⁴⁸ el-Mîzân, 17/328, 338-339.

subjektif görüşleri sonucu mübhemâtın Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Fatıma, Ehl-i Beyt imamlarına, imamete, velâyete vb. delalet ettiği iddia edilmiş ve bu ilim bu şahıslarla sınırlandırılmıştır. Mübhem ayetlerin sahabe ve tabiûnun kişisel görüşleri ile tefsiri tenkit edilen bir husus ise, mübhemâtın Ehl-i Beyt imamlarının kişisel görüşleri ve Tevrat'taki isrâilî bilgilerle açıklanması da tenkit edilecek başka bir husustur. Şî'a-İmâmîyye'nin mübhemleri, Kur'ân'ı nirengi noktası olmaktan çıkararak, ayetleri tarihsel-metinsel bağlamından kopardığı, Kur'ân'ın siyak ve sibakına önem vermeksizin, mezheplerini, imâmeti, Hz. Ali'yi, Ehl-i Beyt'i vb. destekleyici, kutsayıcı mahiyette açıkladıkları, kendi doğrularını Kur'ân'a onaylatma çabası içerisinde oldukları, ayetleri indî/subjektif olarak ve mezheplerinin akidelerini esas alarak tefsir ettikleri, ön kabullerini Kur'ân'a zorla onaylatma çabası içerisinde girdikleri görülmektedir.

Tabâtabâî, tefsirinde felsefî, ahlâkî, Kur'ânî, ilmî, tarihî, tasavvufî, sosyolojik takdire şayan araştırmalar yapar, çağdaş din karşıtı akımları eleştirir. Birçok modern ilim dalında yetkin olmasına rağmen yaratılıştan başlatılıp Miraca kadar uzandırılan, Hz. Ali, Hz. Hüseyin'in vefatları ile doruğa çıkarılan Şî'a literatürünün ve mezhebî akidelerinin etkisinde kalmaması mümkün değildir. Tabâtabâî'nin akidesi ile ilgili mübhemât hususunda genel olarak mezhebi ile benzer görüşleri paylaşmakta olduğu, ayetleri tarihsel ve metinsel bağlamından kopararak kapalı bırakılan birçok hususu, mezhebî akideleri doğrultusunda Hz. Ali, Ehl-i Beyt, imâmet ile açıkladığı, Şî'a geleneğinin dışına çıkmadığı, mezhebî aidiyetinin izdüşümlerini tefsirine yansıttığı görülmektedir. Tefsirinde Şî'a kaynaklarının tümünü kullandığı, ancak özellikle ilk dönem kaynaklarındaki itham edici, uç rivayetlerin tümüne yer vermediği, aşırıya kaçmadığı ve daha itidalli bir yol izlediği, bazen ayetlere yapılan uyarlamaları eleştirdiği, ilk dönem müfessirlerinden ayrıştığı, Sünnîlerin hassasiyetlerine belli oranda dikkat ettiği görülmektedir. Ayetlerdeki mübhemî açıklamada benzer rivayetleri Ehl-i Sunnet kaynaklarından nakletmişse de onları daha çok görüşünü delillendirmede kullanmış olduğu müşahede edilmektedir.

Mübhemâtın belirlenmesi hususunda yapılan çoğu yorumlar, evrensel mesajın önüne geçmekte, Kur'ân'ın bütünselliği ile çelişmekte, muhataplarını ayrıntılarla meşgul etmekte ve verilmek istenen ana mesajın kavranmasını engellemektedir. Bu husus Tabâtabâî'nin mübhemât ile ilgili bazı yorumlarında da gözlenmektedir. Her ne kadar Tabâtabâî, ayetleri öncelikle ayetlerle açıklayıp Kur'ân'ın bütünselliğine dikkat etmeye gayret gösterse de rivayet bölümünde birçok rivayeti ele almakta, mübhemleri açıklamaktadır. Kur'ân'ın ana mesajlarına vurgu yaptığı gibi mezhebî kaygıya düşerek ana mesajdan, Kur'ân'ın bütünselliğinden uzaklaştığı, ayrıntıya daldığı da gözlenmektedir.

Kanaatimizce gereksiz ayrıntıya dalarak Kur'ân'ın ana gayesinden uzaklaşılmalıdır. Mübhemî açıklığa kavuşturulması hususunda Nebî'den s.a.v. gelen sahih rivayetler esas kabul edilmeli, nakledilen kişisel görüşlerden, Arap diliyle çelişen ifadelerden, mitolojik ve israilî rivayetlerden uzak durulmalıdır. Bu konuda bize ulaşan

rivayetleri senet-metin tenkidine tabi tutmak mübhemâtı anlamada en doğru yol olacaktır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Halis. "Mübhematu'l-Kurân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1 (1992), 155-182.
- Ateş, Süleyman. "İmamiyye Şî'ası'nın Tefsir Anlayışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1972), 147-172.
- Ayyâşî, Muhammed b. Mesûd. *Tefsîru'l-Ayyâşî*. 2 cilt. Beyrût: y.y., 1991.
- Cezerî, Ebu'l-Hasan İzzuddîn Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm İbnu'l-Esîr. *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. 8 cilt. B.y.: y.y., ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Demircan, Adnan. "Arap Siyasi Geleneğinin Ehl-i Beyt Tamlamasının Kavramlaşma Sürecine Etkisi". *Marife* 4/3 (2004), 91-107. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343507>
- Erkoç, Hatice. *Tabâtabâi'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Erkoç, Hatice. "Tabâtabâi'nin Kur'ân Anlayışı". *Turkish Research Journal of Academic Social Science* 3/2 (2020), 1-12.
- Erten, Mevlüt. "Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)". *Ekev Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 65-84.
- Evsî, Ali. *et-Tabâtabâi ve menhecühü fî tefsirihî el-Mizân*. Tahran: Müâveniyetü'r-riâseti li'l-alâkâtî'd-düveliyeti fî münezzameti'l-e'lami'l-İslâmiyyi, 1985.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Şî'iliğin Doğuşu ve Gelişmesi". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şî'ilik Sempozyumu (Özet)*. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1994.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şî'i Tefsir Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- İsfehânî, Râgıb Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Mısır: y.y., ts.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Muqaddime fî uşûli't-tefsîr*. Beyrut: y.y., 1408/1988.
- İlhan, Avni. "Şî'a'da Usulu'd-din". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şî'ilik Sempozyumu (Özet)*. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1994.
- Kaya, Hatice. *Kur'ân Mübhemlerinin Tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kohlberg, Etan. "İmamiyye'den İsna Aşeriyye'ye". <http://www.dinbilimleri.com/> dergi/cilt5/sayi3/makale/kohlberg.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 176, vr. 156^b, 191^b, 237^a, 360^b.
- Muhammed, Abdülhâdî-Birişik, Abdulhamit. "Mübhemâtü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları.
- Mişkinî, Âyetullah Ali. "Şî'a ve Ehl-i Sünnet Açısından Sünnet". *Kible Dergisi* 6/ 21-23, (2006-2007).
- Öz, Mustafa. "Takıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/ 453-454. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Özek, Ali. "İmamiyye İsna Aşeriyye Şî'a'sı ve Tefsir Anlayışı". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şî'ilik Sempozyumu (Özet)*. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1994.
- Öztürk, Mustafa. "'Mübhemâtü'l-Kur'ân" ve İmamiyye Şî'ası". *Dini Araştırmalar* 3/8 (2000).
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*. İstanbul: Şûle Yayınları, 1994.
- Sofuoğlu, Cemal. "Şî'i-İmamiyye'nin Hadis Anlayışı". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şî'ilik Sempozyumu, (Özet)*. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1994.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. B.y.: y.y., ts.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihal*. 2 cilt. çev. Muharrem Tan, İzmir: Dinler ve Tarihi, Akademi Akademi Yayınları, 2006.
- Tabâtabâi, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*. 20 cilt. tsh. Şeyh Hüseyin el-E'lemî, Lübnan/ Beyrut: Müessesetü'l-e'lemiyi li'l-metbûât, 1997.
- Tabâtabâi, *İslâm'da Şî'a*, <http://nehculbelaga.tripod.com/İslâm'da-sia/İslâmdasiason.htm>, 2019.
- Tabâtabâi, Allâme-Corbin, Henry. *Söyleşiler*. çev. İsmail Bendiderya, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

- Tabersî, Ebu Ali el-Fadl b. Hüseyin. *Mecmeu'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y., 1994.
- Tebrîzî, Muhammed Sabri. *Ca'feri Mezhebine Göre Dinin Esasları*. çev. Hüseyin Perviz Hâtemî. İstanbul: y.y.,1965.
- Türcan, Galip. "İmami Ehl-i Beyt Tanımının Dini-Tarihi Temelleri". *Marife* 4/3 (2004).
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. *el-Iktisad fîma yetaallaku bi'l-itikad*. Necef: y.y., 1979.
- Varol, M. Bahaüddin. "İslâm Tarihinin İlk İki Asrında Ehl-i Beyte İdeolojik Yaklaşımlar". *Marife* 4/3 (2004).
- Yüksel, Erdi. *Mübhemâtü'l-Kur'ân Bağlamında Şahıslara İşaret Eden Âyetler*, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-tefsir ve'l-müfessirûn*. Metbeatü's-seade, 2. Baskı, 1976.
- Zerkeşî, Bedruddin. *el-Burhân fi ulûmi'l-Çur'ân*. 4 cilt. nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd. Beyrut: y.y., 1415/1994.

